

Елена Бурова¹, Әсел Назарбетова²

*¹ ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)
e-mail: bee1958@bk.ru*

*² ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының халықаралық зерттеулер бөлімінің басшысы, Ph.D. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: aselnaz78@mail.ru*

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНДЕНДІРУ ҮДЕРІСІ: ЕРЕКШЕЛІКТЕР МЕН ҮРДІСТЕР

Аңдатпа. Қазақстан Еуразияның орта мемлекеті ретінде көптеген қоғамдық-әлеуметтік процестердің, оның ішінде діни процестердің барысына детерминистикалық әсерлерді бастан кешуде. Егеменді даму идеологиядан ада болумен синхрондалған болып шықты, ол оны қайта идеологияландырумен, идеологиялық бірегейлікті трансформациялаумен алмастырды.

Зайырлылық / діндарлық дилеммасы амбивалентті түрде көрінеді, діни мемлекеттілікке өтудің ашық және айқын емес жақтаушыларының саны артып келеді. Діншілдік стихиялы түрде емес, процесс болып көрінеді. Интеллектуалдық потенциалдың жоғалуына, этноконфессиялық бірегейлік дәстүрлерінен алшақтыққа, квазидіни архаизация әсерінің күшеюіне және ұлттық бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуіне байланысты тәуекелдер артып келеді.

Қазақстандық қоғамды діндендіру - бұл өмірдің діни емес және діни мазмұнының өзара әрекеттесу үрдісі ретінде көрінетін жаңа тренд, қоғамның дамуына, адами капиталдың өзгеру жағдайы мен динамикасына әсер етеді.

Процестің жүйелі пәнаралық зерттеулері оның философиялық, әлеуметтанулық, саясаттанулық, дінтанулық, психологиялық және құқықтық өлшемдерін ашады. Тиісінше, дінтану процестерін мониторинг жүргізу, талдау, қайта құру, тұжырымдау, модельдеу, болжамды бағалау және мемлекеттік және саяси басқару субъектілері үшін ғылыми-практикалық ұсыныстар әзірлеу арқылы тиімді зерттеуге болады.

Мақалада саясаттанулық өлшемге назар аударатырып, қазақстандық қоғамды діндендіру үдерісінің тұжырымдамалары талқыланады.

Түйін сөздер: жаһандану, діни бірегейлік, діндендіру, социеталды тәуекелдер, адами капитал

Елена Булова, Асель Назарбетова **ПРОЦЕСС РЕЛИГИОЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ** **КАЗАХСТАНЕ: СПЕЦИФИКА И ТЕНДЕНЦИИ**

Аннотация. Казахстан как срединное государство Евразии испытывает детерминационные воздействия на ход ряда социетальных процессов, включая религиозный. Суверенное развитие оказалось синхронизировано с деидеологизацией, сменившей ее редеидеологизацией, трансформацией мировоззренческой идентичности.

Дилемма светскости/религиозности проявляется амбивалентно, увеличивается число явных и неочевидных сторонников перехода к религиозной государственности. Религиозность предстает не спонтанно функционирующей, а процессуальной. Возрастают риски, связанные с утратой интеллектуального потенциала, дистанцированием от традиций этноконфессиональной идентичности, возрастанием влияния квазирелигиозной архаизации, снижением национальной конкурентоспособности.

Религиолизация казахстанского общества является новым трендом, проявляется как тенденция взаимодействия нерелигиозного и религиозного контента жизни, оказывает воздействие на развитие общества, состояние и динамику изменений человеческого капитала.

Систематические междисциплинарные исследования процесса обнаруживают его философское, социологическое, политологическое, религиоведческое, психологическое, правовое измерения. Соответственно, процессы религиолизации могут быть эффективно изучены посредством мониторинга, анализа, реконструкции, концептуализации, моделирования, прогнозных оценок и разработки научно-практических рекомендаций для субъектов государственного и политического управления.

В статье рассматриваются концепты процесса религиолизации казахстанского общества с фокусом на политологическое измерение.

Ключевые слова: *глобализация, религиозная идентичность, религиолизация, социетальные риски, человеческий капитал*

Elena Burova, Assel Nazarbetova
THE PROCESS OF RELIGIOLIZATION IN MODERN KAZAKHSTAN: SPECIFICS AND TRENDS

Abstract. Kazakhstan as the middle country of Eurasia experiences deterministic influences on the course of a number of societal processes including religious ones. Sovereign development turned out to be synchronized with deideologization which replaced it with re-deideologization, the transformation of ideological identity.

The dilemma of secularity / religiosity is manifested ambivalently, the number of explicit and non-obvious supporters of the transition to religious statehood is increasing. Religiosity appears to be procedural rather than spontaneously functioning. The risks associated with the loss of intellectual potential, distancing from the traditions of ethno-confessional identity, the growing influence of quasi-religious archaization, decrease in national competitiveness are increasing.

Religiolization of Kazakhstani society is a new trend, manifests itself as a tendency for the interaction of non-religious and religious content of life, has an impact on the development of society, the state and dynamics of changes in human capital.

Systematic interdisciplinary studies of the process reveal its philosophical, sociological, political, religious, psychological and legal dimensions. Accordingly, the processes of religiolization can be effectively studied through monitoring, analysis, reconstruction, conceptualization, modeling, predictive assessments and the development of scientific and practical recommendations for actors of state and political administration.

The article examines the concepts of the process of religiolization of the Kazakhstani society with a focus on the political dimension.

Keywords: *globalization, religious identity, religiolization, societal risks, human capital*

Кіріспе

Қазіргі әлемдегі діндендіру үдерістері секуляризация, десекуляризация, қарсы секуляризация өзара әрекеттесу жағдайында көрінеді. Сонымен қатар, пікір алуандығы (плюрализация), оңтайландыру, технологияландыру, ақпараттандыру, кенттену -

секулярлық кейінгі қоғамның негізгі бағыты болып табылады [1].

Секулярлық кейінгі зайырлы/секулярлық діни санамен сұхбаты ретінде ұсынылады, ал секулярлық кейінгі әлемде зайырлылық туралы идеялардың бірлігі жоқ, олар мәнзаралық [2]. Секулярлық кейінгі «діни – секулярлық» қатынасына қатысты жаңа белгісіздік «ретінде анықталады [3]. Секулярлық кейінгі қоғам оғаштық [4], діни және зайырлы сипаттамалардың қарама-қайшылықтары жиі кездеседі, оларды секулярлық кейінгі кезеңнің төлсипаты ретінде қарастыруға болады. Соңғысы «сыртқы шіркеулік, көп конфессиялық, пайғамбарлық, харизматика, жаңа спиритуализм (неоспиритуализм), неогностицизм, трансценденттілік, институционалды емес, құпиялылық, синкреттілік, деконфессиялық, пантеизм» және т.б. терминдерде сипатталған [5].

Батыс қоғамдарында секулярлық кейінгі дәуірдің басталуымен байланыстың жаңа түрі – «екі жақты оқу үдерісі» маңызды бола бастады, нәтижесінде зайырлы қоғам діни құндылықтармен байытылып, «үнемі зайырлы ортада діни қауымдастықтардың өмір сүруін жалғастыруға қамқорлық жасайды» [6]. Зайырлылықтың теориялық тұжырымдамалары қайта қарастырылуда [7], мемлекеттердегі зайырлылық модельдерінің жіктелуі зерттелуде [8].

Секулярлық кейінгі жағдайда діни дәстүрлер тез өзгеруде, «діни мағыналар нарығы» көбеюде, эпистемологиялық көзқарастарды дүниетанымдардың алуан түрлілігіне, жеке діни сәйкестендірулерге ие болу және кәпірлікке төзімділікті дамыту қабілетіне қайта қарау қажет. Этномәдени дәстүрге сәйкес сенімнің берілу үзілді-кесілді жойылуда, дүниетанымдық пікір алуандығы жағдайында жаңа діндендіру феноменін түсіндіру қажеттілігі артып келеді. Ресейде және әлемде зайырлылық пен секуляризм кейінгі салыстырмалы талдау [9] десекуляризацияны «қарсы секуляризация үдерісі» деп түсінуге әкеледі, оның барысында дін алдыңғы және/немесе ілеспе зайырлылық үдерістеріне жауап бере отырып, қоғамға әсерін қалпына келтіреді [5].

Зайырлылық тұжырымдамаларын зерттеушілер діндендіру үдерісінің философиялық, дінтану, саясаттану, әлеуметтік өлшемдері үшін негізі [2, 11, 12] ретінде қолданады. Әлеуметтік қоғамдастықтың өмір сүруі мен дамуы үшін нормативтік тәртіп пен мәдени қағидаттары жалпы маңызды рөлі туралы ұғымдар [13]; діннің «қасиетті болмыстың» жоғары тәртібімен әлеуметтік құрылымдар құру және қоғамның тұрақтануына ықпал ету әлеуеті

туралы [14]; зайырлы дүниетаным шеңберінің имманенттілігі туралы [15]; діннің негізгі әлеуметтік байланыстарды сегізкөздену қабілеті туралы [16]; қоғамды нығайту, құндылықтарды сақтау институты ретінде діннің мәдени-парадигматикалық мүмкіндіктері туралы [17] секулярлық кейінгі жағдайда діндендіру феноменін аксиологиялық өлшеу үшін жұмыс істейді.

Қазіргі заманғы діндендіру феноменін қазақстандық зерттеулер өзектілігіне қарамастан, әзірге жүйелілік пен жеткіліктілікпен ерекшеленбейді, бұл әлеуметтік-ізгілік тәртіптің жаңа бағыттарының қалыптасу кезеңімен, ғылыми қоғамдастық санының аздығымен байланысты. Қазіргі зерттеу тәсілдері жекелеген тақырыптық-мәселелі дискурстарды, діндендіру аспектілерін қамтиды. Ислам діні кең көлемде зерттелуде (рухани-мәдени дәстүр ретінде, шығу тегіне оралу, оның өзгеруі), исламға қатысты таптаурындар анықталды [18], [19]. Аз дәрежеде ұсынылған феномені исламдандыру [20], [21]. Діни дүниетанымды төзімділікті таңдау тұжырымдамалары өзектендірілді [22], жастарды институционалдық таңдау дилеммасы қарастырылды [23]. Жалған діни үлгілер бойынша радикалдану қаупіне, оңалту мәселелеріне ерекше назар аударылады [24]. Діни менталитеттің жаңғыртуы және жаңа діни тәжірибелер зерттелуде [25], діни түрлендірулер [26]. Зайырлылық феномені ұстаным тұрғысынан және зайырлылық модельдерінің салыстырмалы сипаттамасында түсіндіріледі, ғылыми және сараптамалық қауымдастықтарда қалыптасқан идеология тұрғысынан да, түсіндірулердегі таптаурындар, зайырлылық/діндарлық байланысы мен қатынасы [19] тұрғысынан да талданады. Мемлекет пен діннің өзара іс-қимылының құндылық-семантикалық негіздерінің мәнмәтіндері зерттелуде [28], діни және либералды-демократиялық құндылықтар [29].

Діндарлықтың елдік рейтингісінде (аралық өлшеулер 2008, 2009, 2015 ж.ж. жүргізілді) – Қазақстанға зерттелетін 152 елдің арасында 43-ші орын берілді (Өзбекстанға – 36-шы, Ресейге – 50-ші, Қырғызстанға – 56-шы, Түркменстанға – 70-ші, Түрікменстанға – 71-ші) [30]. Кесімді сенушілердің саны көрсеткіш ретінде болды, шетелдік діни дискурста Қазақстан қалыпты діни мемлекет ретінде қарастырылды.

Дәстүрлі емес діндарлықты жандандырудың жаңа трендтеріне және геосаяси стратегиялардың ниетіне байланысты серпінді өзгеріп отырған жағдайды ескере отырып, қазақстандық қоғамды діндендіру

үдерісін зерделеу тек өзекті және перспективалы ғана емес, сондай-ақ тұрақсыздық тәуекелдерін болдырмауда саяси шешімдерді уақтылы әзірлеу, қабылдау және іске асыру үшін іс жүзінде қажет.

Қазақстандық қоғамды діндендіру үдерісін тексеру қазақстандық қоғамдағы дін мәртебесінің толық айқындалмауы; діндарлықтың серпінді өзгеріп отырған көрінісі үшін зайырлылық тұжырымдамасының жеткіліксіз әзірленуі; дін мен квазидіннің көп бағытты рөлі және соңғыларын тұрақсыздық құралы ретінде пайдалану тәуекелі; діндарлық үдерісін жүйелі бақылауына іске асырылмаған қажеттілік сияқты шарттармен анықталған, ол әрдайым айқын көрініс формалары бола бермейді; институттардың адам капиталының дамуы мен көбеюіне әсерін салыстырмалы зерттеу қажеттілігі және т. б.

Зерттеу әдістері

Діндендіру үдерісі пәнаралық әдіснамамен байланысты және әлеуметтік-ізгілік танымның жалпы ғылыми әдістеріне сүйенеді: құрылымдық, институционалдық, белсенділік, салыстырмалы тәсілдер, модельдеу әдістері, тұжырымдамалау, теориялық қайта құру, дискурс-талдау, сараптамалық бағалау және т. б. Діндендіру феноменін философия, әлеуметтану, дінтану, саясаттану, психологияның кешенді жалпы ғылыми құралдарын қолдана отырып және нақты әлеуметтік өлшемдерді (форсайттық, ұзартылған, мониторингтік) пайдалана отырып ғана зерделеуге (оның ерекшелігін көрсету, үрдістерді талдау, трендтерді анықтау, институционалдық әсерлерді ашу, әлеуметтік тәуекелдерді айқындау және ғылыми-практикалық ұсынымдар әзірлеу) болады.

Зерттеу нәтижелері

Қазіргі Қазақстандағы діндендіру үдерістері өзара толықтырушы болып табылатын секуляризация, десекуляризация, қарсы секуляризация сияқты әртүрлі бағыттағы үрдістердің ықпалымен өрбиді. Өткен ғасырдың 90-шы жылдарынан бастап Егемен Қазақстанда дүниетанымдық менталитеттің әртүрлі салаларындағы әдіснамалық және аксиологиялық парадигмалар өзгерді: әлеуметтік-ізгілік ғылымда және білім беруде, БАҚ-та дін институтының қоғам өміріндегі мәртебесін, рөлі мен мүмкіндіктерін қайта айқындау үдерісі аяқталмады. Қоғам, топтар мен жеке тұлғалар деңгейінде дүниетанымдық өзін-өзі сәйкестендіруді (діни қоса алғанда) іздеу жалғасуда.

Жаңартылған дүниетанымдық сәйкестікке ие болу демократияландыру, ырықтандыру, технологияландыру, ақпараттандыру, коммерцияландыру және т.б. сияқты әлеуметтік координаттар жүйесінде жүзеге асырылады, бұл діндендірудің мазмұнды және формалды мәнмәтініне әсер етеді.

Отандастарының көпшілігі діннің қазіргі қазақстандық қоғамдағы рөлін оң бағалайды, мұндағы ол бұрын зайырлы институттарға бекітілген бірқатар маңызды функцияларды орындайды – дүниетанымдық-бағдарлық («өмірдің мәнін табуға көмектеседі»), құндылық-нормативтік («күнделікті өмірде мінез-құлық нормаларын белгілейді»), экзистенциалды-психологиялық («тыныштық әкеледі», «қиындықтарды жеңуге көмектеседі», «эмоционалды тәжірибе мен ауырсынуды жеңілдетеді»), интеграция («діндарлармен біріктіреді», «қоғамның бірігуіне ықпал етеді»). Діннің қожыратпалығын көрсететіндердің саны («әр түрлі конфессияларға жататын адамдарды ажыратады», «адамдарда енжарлықты тәрбиелейді», қоғамды бұзу құралы ретінде әрекет етеді» және т.б.) сұхбаткерлердің бестен бір бөлігін құрайды. Дүниетанымдық функция (құндылық матрицасының құрылымы мен мазмұнына әсер ететін) экзистенциалды және реттеуші функцияға жол ашады.

Діни ұмтылыстар қазақстандық қоғамның барлық әлеуметтік топтарында өз жақтастарын табады. Халықтың діндарлығының құрылымы ерекше: діни өмірге тартылмаған, діни қауымдастықтардың қызметіне қатыспайтын номиналды діндарлардың үлкен үлесі бар. Өздерін кәпірлер ретінде көрсететін, діни жораларды сақтайтын; діндарлар ретінде, діни өмір салтын жүргізбейтін; конфессиядан тыс діндарлар ретінде көрсететін сұхбаткерлердің үлесі айтарлықтай маңызды. Қазақстандықтардың діни және зайырлы құндылық матрицаларының арасындағы шекара бұлыңғыр, бұл халықтың нақты қалыптасқан діндарлығының ерекшелігін көрсетеді, ол диффузды, фрагменттік, қарама-қайшы. Сенушілер санының тұрақтануы аясында сенбейтіндердің үлесі артып келеді. Сонымен бірге, «тұрмыстық», номиналды және квази-діннің ауқымы артып, дінге деген көзқарасын анықтай алмайтындардың саны артып келеді, атап айтқанда балаларының болашақта қалаған діни сәйкестігін таңдау қиынға соғады.

Аралас діндарлық тіркеледі, онда а) діни сенім де, сенімсіздік те өмір салтына айқындаушы әсер етпейтін ахуал біршама басым бола-

ды (әртүрлі когорттар үшін мәндердің ауқымы 24,2%-28,7%); б) өмір салты діни қағидағармен, ережелермен, дәстүрлермен байланысты - әріптестерінің 8,5%-дан сұхбаткерлердің туыстарының 25%-ға дейінгі ауқымы; в) өмір салты көршілерінің 8,8%-дан сұхбаткерлердің достарының 13,6%-ға дейінгі діндарлықтың этникалық дәстүрмен байланысы 21,5%-дан (әріптестерде) 27,2%-ға (туыстарында) дейін белгіленеді. Әріптестерінің (24%) және көршілерінің (24,4%) діни көзқарасының жағдайын анықтай алмайды. 12,9% Достардың дүниетанымдық бағыты туралы білмейді, сұхбаткерлердің 9,1%-ы туыстарының діндарлығы туралы ештеңе айта алмайды.

Діни қауымдастық институты дәстүрлі діндерде өте нашар таралған, сондықтан сұхбаткерлердің басым көпшілігінің әлеуметтік өміріне айтарлықтай әсер етпейді. Сонымен қатар қазақстандық қоғам үшін дәстүрлі емес діни бірлестіктерде дінге сенушілердің қауымға тығыз тәуелділігі қалыптасады, өмір салтына бақылау жүргізіледі, отбасылық, қоғамдық және басқа да өзара қарым-қатынастардың құндылық-нормативтік жүйесі ережеленеді.

Дүниетанымдық өзгерістердің мақсаттары, құндылықтары мен парадигмалары ерлер мен әйелдерге, әртүрлі этностық топтардағы қазақстандықтарға, әртүрлі білім беру, біліктілік және әлеуметтік-кәсіптік мәртебесі бар адамдарға менталді түрде жақын. Сонымен бірге 1) жас (ұрпақ) тиістілігінен; 2) өңірлік ерекшеліктерден; 3) сұхбаткерлердің қоныстану құрылымына (Нұр-Сұлтан, Республикалық маңызы бар қалалар, облыс орталықтары, шағын қалалар, ауылдар) тиесілігіне қарай ұстанымдардың айырмашылығынан туындаған әлеуметтік үдерістері қабылдауды саралау тіркеледі; 4) сұхбаткерлердің мүліктік мәртебесі. Құндылық ұстанымдарының айтарлықтай айырмашылықтары сұхбаткерлердің діни дәстүрлерге, конфессияларға, конфессиядан тыс сенушілермен, сенбейтіндермен сәйкестендірілуіне байланысты байқалады. Көптеген сұхбаткерлер дінді негізгі басымдық ретінде қабылдамайды, рухани және адамгершілік тәрбие де соның ішінде.

Өзін тұтас, мағыналы, ересек халықтың өмір сүру болашағын айқындайтын нәрсемен сәйкестендіруге ұмтылу, көптеген отандастарды тек діни сенімге ғана емес, сондай-ақ жаңа квази-діни ғұрыптар мен ұйымдарға қатысуға әкелді; тауарлар мен қызметтерді ұсынатын желілік құрылымдарда; қаржы пирамидаларында. Олар қатысудың корпоративтік этикасының жаңа стандарттарын қалыптастырды: мәні бойынша – жалған-

ұжымдық, форматы бойынша – байланғыш, қатаң-нормативтік, құндылық бағдары бойынша – қазақстандықтардың менталитетіне тән дәстүрлі стандарттарға қайшы келеді. Қоғамдық менталитеттің құндылық-нормативтік шеңбері «кернеу полюстерін» өзгертті. Қазақстандық қоғамды діндендіру үдерісі әлеуметтік институттарға, парасаттандыру үдерістеріне және адам капиталының жай-күйіне әсер ететін факторға айналуға. Соңғы екі онжылдық ішінде Қазақстанды діни мемлекет ретінде көргісі келетіндер санының бес есе өсуі байқалады (4,1%-дан 21,6%-ға дейін).

Қазақстандықтардың ментальді сәйкестігінің салалары қарама-қайшы дамуда, және ұдайы құбылмалылық жағдайында тұрады. Жас және орта ұрпақтарда діннің рөлі мен орнын бағалауда босандық (либерализм) векторларына айналу және ауытқу байқалады. Қазақстандық қоғамның діни әр алуандығының күрделенуі діни шыдамдылық саласының кеңеюімен және жақын орта (отбасы, достар) өкілдері арасында ықтимал дүниетанымдық айырбастылымға неғұрлым төзімді қатынасты тұжырымдаумен қатар жүреді.

Рухани тәлімгерлікке қажеттіліктің болмауы, дінтану мәдениетінің жеткіліксіздігі, объективті жағдайлардың, субъективті факторлардың және жағдаяттық жағдайлардың тоғысуы, қоғамның нақты дүниетанымдық пікір алуандығы мен көпконфессиялығы, жаңа діни қозғалыстардың белсенді дінін уағыздауы, мүмін мәртебесіне қойылатын талаптардың әлсіреуі, руханиятты түсінудегі кеңейтілген түсіндірулер және басқа факторлар, діни таңдау үшін ең көп кездесетін матрицаға айналады.

Тұтастай алғанда өзгеріп жатқан діндарлықтың үрдістеріне, сондай-ақ оның тікелей қоршаған ортаға деген көзқарасына сүйене отырып, діни конверсия туралы босандық көзқарастар қоғамда көбірек тамырлануда деп қорытынды жасауға болады. Өз туыстары мен жақындарын этномәдени дәстүр бойынша тағайындалмаған діни таңдауға бейілді адамдардың саны өсуде, өзі діни конверсия жағдайына тап болды (сұхбаткерлердің 13% - ға дейін), не ықтимал конвертитке айналуы мүмкін (сұхбаткерлердің 30% - ға дейін).

Қазіргі жағдайда дін мен діншілдік жаңа саяси екпінді мәртебеге ие болады, дәстүрлі этноконфессиялық көріністің жоғалуына алып келеді, ерекше менталитеті мен өмір салты бар жақтаушылардың оқшауланған қауымдастықтарын қалыптастырады, қоғамның азаматтық құндылықтардың үстіне саралауына ықпал етеді.

Мемлекет зайырлылық моделін іздестіруде, діни бостандықтар саласында халықаралық міндеттемелерді өзіне алды, бұл дін саласындағы дәйекті мемлекеттік саясатты жүзеге асыру үшін тежеуші факторға айналды. Қазақстан түбегейлі векторларды қоса алғанда, бағытталған діни конверсия үдерістеріне байланысты жаһанданудың қуатты қысымына ұшырауда. Сонымен қатар дәстүрлі емес діндер қазақстандықтарға идеологиялық ықпал етудің баламалы желілерін өрістетті, қоғамның дәстүрлі мәдени этноконфессиялық негіздерін бұлдыратуға бағдарланған.

Нарықтық жүйенің бекітілуімен дүниетанымдық әлеуметтену институттары (отбасы, білім, БАҚ, идеология) жеке басының дағдарысының әртүрлі кезеңдерінде болды. Дүниетанымды жаңғыртатын әлеуметтік институттар өзгереді, олардың басым әсері қайта анықталады. Мемлекеттік, топтық және жеке деңгейлерде көп өлшемді дүниетанымдық сәйкестендіру жүзеге асырылатындықтан, мемлекеттің векторлық дамуында көптеген факторлардың, соның ішінде діни факторлардың әсерін ескеру қажет. Өмірдің діни мәнмәтініне қатысуы - дәстүрлі әлеуметтену институттарының: отбасы, білім, мәдениет, БАҚ, ғылым, зайырлы идеологияның әсерінің төмендеуімен байланысты.

Діннің қазақстандық қоғам өміріне ықпалының өсу үрдісі әлеуметтенудің басқа институттарының (білім беру, БАҚ, Интернет) әртүрлі бағыттағы ықпалымен байланысты. Білім беру жүйесінің ықпалының төмендеуі, ол реформалау нәтижесінде өзінің тәрбиелік (жеке тұлғаны әлеуметтендіретін) әлеуетін жоғалтты және әлемнің тұтас бейнесін көбейту парадигмасынан алшақтады; мұғалімдер рухани-адамгершілік биліктің тасымалдаушысы ретінде әрекет етпейді; пәндік оқытудан дүниетанымдық мазмұны басым, ал педагогика парадигмасынан - оқыту мен тәрбиелеудің бірліктік қағидасы; білім беру жүйелілігін жоғалтты. Білім беру борышы - білім беру қызметін көрсету міндетіне айналды. Нәтижесінде, олардың тәрбие мен білім беру кезеңдерінің ешқайсысында (мектепке дейінгіден бастап жоғары оқу орнынан кейінгі кезеңге дейін) құндылыққа бағдарланған сана мен азаматтық менталдылық қалыптаспайды, яғни адамның жеке қалыптасуы мен дамуы үдерісінде әлеуметтенуі үшін негізгі, маңызды негіздері бар.

Теледидар, баспа, радио, Интернет маңызды әлеуметтік-мәдени институттар бола отырып, көбінесе мағыналардың сәйкес келмеуіне ықпал етеді, құндылықтар, қоғамдық дамудың мақсаттары мен мұраттарының бірлігі туралы жалған таптаурындары қалыптастырады. Халықтың 70%-ға жуығы мемлекеттік емес

электрондық қорлардан ақпарат алады, мемлекет контентті бақыламайды. Мемлекеттік институттар дүниетанымның қалыптасуына әсер ету функцияларын толығымен жеңе алмайды (бұл бұқаралық сананы белгілейді, ол мемлекеттік саясат парадигмаларының шындықпен сәйкессіздіктерін атап өткен кезде, мемлекеттік органдар қызметінің айқын және формалды сипатын, шенеуніктердің - халықтың мүдделеріне қызмет етуін, яғни мақсатты қызметіне немқұрайдылығын көрсетеді).

Қазақстанда көпэтносты ареал сақталып отырғанына және көпконфессиялы көрініс жұмыс істейтініне қарамастан, қазақстандық даму моделін көпбейнелікте бірлік ретінде ұдайы өндірудің негіздері мен алғы шарттары ретінде әрекет етеді, а) дәстүрлерге сәйкес мәдени-рухани бірегейлікті жоғалту, б) азаматтық пен мемлекеттіліктің мәртебесі мен ұстанымы тұрғысынан Қазақстандықтардың құндылық-мағыналық стратегияларын елеулі түрде қайта форматтау тәуекелдері өсуде.

Қазақстандықтардың көбінің (әйелдерді, жастарды қоса алғанда) маргиналды квази-діни тәжірибелерге және тиісті өмір салтына енуі қазақстандық жолдың векторы ретінде бәсекеге қабілеттілікті, зияткерлікті, үдерісті дамыту міндеттерімен сәйкес келмейді. Сараптамалық дискурс өмірдің діни саласына әсер ететін саяси шешімдердің кешігуін анықтайды. Зайырлы идеологияның аспаптық мүмкіндіктеріне қатысты іске асырылмаған сұраулар діни идеологияны ілгерілетуге жағдай жасайды.

Нәтижелерді талқылау

Қазақстандағы діни ахуал жаһандану үрдістерінің ұқсас әсерін бастан кешірсе де, әлемнің басқа өңірлерімен салыстырғанда ұқсас жағдай ретінде көрінбейді. Діндендіру үдерісі елдік айырмашылықтар мен жалпы белгілері бар көптеген дискурсивті тәжірибелерді біріктіреді. Жалпы алғышарттарға сәйкестендіру белгілері арқылы танылатын қоғамдардың қазіргі өмірінің діни және зайырлы мәнміндерінің толықтырылуы жатады. Діндендіру үдерісінің тұжырымдамалық және құрылымдық айырмашылықтарын көрсететін «бірнеше зайырлылық» тұжырымдамасының аспектісінде қоғам өмірінің және басқа мәнмәтіндерінің арасындағы айырмашылықтардың ерекшелігін анықтайтын эпистемологиялық, әлеуметтік, тарихи және саяси факторларды бөліп көрсету маңызды [31].

Жүргізілген әлеуметтік өлшемдер негізінде діндендірудің пішінді моделі (республикалық іріктеме бойынша сұхбаткерлердің жаппай

сауалнамалары, конфессиялық-бағдарланған және конфессиядан тыс сараптамалық бағалаулар, барлық өңірлерде фокус-топтық зерттеулер) мынадай ерекшеліктерді көрсетеді:

- а) жастар мен әйелдердің дәстүрлі және дәстүрлі емес исламға жүгіну үдерісін масштабтау, б) халықтың әртүрлі жас топтарындағы белсенді інжілдіктену, в) негізінен орта жастағы конфессиядан тыс сенушілердің өсуі, г) жас және орта буын арасында жаңа ғасыр діндерінің (ғұрыптар, нео-бағдарлық тәжірибелер және т.б.) танымалдығы, в) квази-діндерді емдік ғұрыптар, сауда және қаржы пирамидалары форматында нығайту және т. б. арқылы діни көріністі визуалды және статистикалық қайта форматтау.);

- дінге бейілділіктің түрі мен сипатына, күнделікті діни тәжірибелерге, діни күнтізбе бойынша өмір салтына және басқа да маркерлерге байланысты дүниетанымдық діл құрылымының өзгеруі;

- атеистік (құдайға сенбейтін) отандастар санының негізінен орта және аға буын өкілдері арасында кеңеюі.

Дәстүрлі емес діни және квази-діни құрылымдарға көшу нәтижесінде қоғамның мәдени, идеологиялық, дүниетанымдық атмосферасы балалардың, жасөспірімдердің, әйелдердің әлеуметтену арналарын айтарлықтай өзгертеді және балама идеологияларды ұстанушылар санының көбеюіне әкеледі.

Дәстүрлі діни институттардың серпіні, белсенді прозелитизм (басқа дінге өткендер) тәжірибесінің жеткіліксіздігі; діни сауаттылық деңгейінің төмендігі және халықтың дінтану біліксіздігі сияқты факторлар; түбегейлік биліктің сыбайластығы мен қоғамның азғындығына қарсы сенім мен әділеттілік үшін күрес ретінде романтикалық тұрғыдан қабылдаудың белгілі бір шеңберлерінде өрістету; дін саласындағы іс жүзінде пәрменді және дәйекті, сарабдал мемлекеттік саясаттың күш-жігерінің жеткіліксіздігі; экстремистік бағыттағы бірқатар діни бірлестіктерге заңнамалық тыйым салудың болмауы радикализмнің ұйымдасқан қылмыспен ұштасуы және діни-дәлелді радикалды қоғамдастықтарды желілік қағидат бойынша ұйымдастыру шындыққа айналуына ықпал етеді. Сұхбаткерлердің басым бөлігі дінге Қазақстанда радикализм мен агрессивтіліктің, қоғамдағы қақтығыстардың пайда болу көзін көрмесе де, 40%- дан астамы діни төзімсіздік негізінде радикализмнен қауіптенеді, сұхбаткерлердің үштен екісінен астамы жаңа (дәстүрлі емес) діни ағымдарға қатысты теріс немесе сақтық танытады.

Дәстүрлі емес діни институттар мен тәжірибелерді отырғызу мәнмәтініндегі елдік ахуалдың жай-күйі мен дамуы халықаралық

міндеттерін тұрақты бақылаудың, діни сенім құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қадағалау форматында жыл сайынғы баяндамаларды жасаудың нысанасы болып табылады және саяси шешімдер қабылдауға ықпал ету тетігі болып табылады.

Дінге және діни үдеріске қатысты салмақталған және бір мәнді мемлекеттік саясат болмаған жағдайда, діндендіру үдерісінің қоғам/топ/жеке адам өмірін жаңғыртуға немесе ескінің қалдығының әсері мәселесі бойынша пікірлер поляризациясы жүреді, зайырлылық/діндарлық бірдейлік теңдестіріледі, бұл таяу келешек көрінісінде мемлекеттің зайырлылығын жоғалтудың неғұрлым ықтимал сценарийлерінің бірі болады.

Діндарлықтың әсерінің артуы жағдайында жаңғырту үдерістері динамизмге ие болмайды, зияткерлік мәдениеттің төмендеуі байқалады, әлеуметтік белсенділік төмендейді, бұл бәсекеге қабілеттілікке, ұтқырлыққа және адами капиталдың дамуына әкелмейтін ескінің қалдығының алғышарттары болып табылады.

Қоғамды дінді ұстануды тежеудің тиімді құралы жастарды әлеуметтендірудің тәжірибелік бағдарламалары болып табылады, олар оны қоғам мен жеке тұлға үшін өзекті іс-әрекетке: білім беру, еңбек, бос уақытты өткізуге тартуға бағытталған. Мемлекеттік-конфессиялық саясатта оның барлық деңгейлерінде Қазақстан негізінен өзінің ұлттық мүдделерін негізге алуға тиіс, содан кейін ғана осы саладағы өзге де елдік тәжірибені назарда ұстауға тиіс.

Қорытынды

Одан әрі зерттеушілік ізденіс зайырлы мемлекеттің мүмкіндіктері мен келешек көріністерін іске асыруды күрделі мәселелейді; қоғам өмірінің зайырлы және діни контенті теңгерімінің тұрақсыздығы тәуекелдерін төмендетеді; қазақстандықтардың дүниетанымдық мәдениетіне әсер етудің тәжірибелік құралдарының сұранысқа ие болуына сұрау салуды қалыптастырады; жастарға баса назар аударатырып, халықты тиісінше әлеуметтендіру міндеттерін айқындауға ықпал етеді.

Діндендіруді зерттеудің ғылыми және тәжірибелік қажеттіліктері мемлекет соңғы жылдары діни үдеріске әсер ету мәселелеріндегі реттеуші рөлден бас тартатындығында және бұл тәсіл әлеуметтенудің үлгісі ретінде діни және квази-діни институттардың әсерін арттыруға, діни өмір салтын кеңейтуіне ықпал етеді.

Дін саласымен өзара іс-қимыл жасауға жауапты мемлекеттік органның тұрақты түрлендіруі жүргізіліп отырған саясаттың дәйектілігіне ықпал етпейді, демек, оның жүйелілігін қалыптастырмайды

және нәтижелілігін төмендетеді. Діни бірлестіктер мен мемлекеттік институттардың өзара іс-қимылы барынша рәсімделген, декларативтілікке (ресми түрде жариялауға) ұмтылған, аз анықталған. Мемлекет пен діндер арасындағы өзара қарым-қатынастарды құру стратегиясына мемлекет бастамашылық жасайды және оны діни бірлестіктер әрдайым қолдамайды (жүргізілген дайындық жұмыстарынан, сараптамалық талқылаулардан, қоғамдағы пікір-таластардан, ҚР Мәжілісіндегі таныстырылымнан кейін діни қызмет туралы заңнамаға өзгерістерді қабылдауды тоқтата тұру жағдайды айқындықпен айқындады).

Қазақстанда діндарлық түпкілікті нәтиженің белгісіздігінің жоғары дәрежесімен қалыптасады. Ислам дінтану үдерісінің құрылымында жетекші орын алады, бірақ ол өзінің егжей-тегжейлі ерекшелігінде зерттелмеген. Сондықтан Қазақстандағы исламның жіктелуін оның институттарының кейінгі жіктелу сипаттамасымен және діни менталитеттің қазіргі заманғы дүниетанымдық әр алуандығында ғана емес, сонымен қатар саяси ықпалдың өсуін ескере отырып, оның орнын ашумен кешенді зерттеу жүргізу қажет.

Қазақстандық қоғам дамуының қазіргі кезеңінің қажеттіліктері зайырлылықтың жаңғыртылған моделінде бейнеленуге тиіс, ол өз кезегінде діни өмір субъектілерінің бәтуаластығын табу және білдіру, ақаудың сызықтарын белгілеу үшін олардың мүдделерінің барлық әр алуандығын қамтуға тиіс. Тек осы алғышарттармен ғана ол зайырлы мемлекетті дамытудың мақсаттарына, құндылықтары мен мұраттарына сәйкес келеді, сенушілер мен сенбейтіндердің азаматтары мен мемлекеттің мүдделерін үйлестіруді қамтамасыз етеді. Мемлекеттің дін саласындағы саясатына қатысты базалық идеологемаларды қайта қарау талап етіледі, діни бірлестіктермен өзара қарым-қатынастардың құқықтық саласын мемлекеттік реттеуді жетілдіру қажет. Осы кезеңде дін саласындағы мемлекеттік ұстанымның идеологиялық ниеттерін елеулі түрде трлендіру және нақты жасалым арқылы зайырлылық тұжырымдамасын әзірлеу талап етіледі.

Менталитеттің бұзылуына байланысты тәуекелдерді мемлекеттік реттеу және алдын алу үшін, бәтуаластыққа қол жеткізу және сәйкес келмейтін дүниетанымдық ұстанымдарды үйлестіру үшін, қоғамның рухани-мәдени қауіпсіздігі тұжырымдамасын - жағдайды, тәуекелдерді, қауіптер мен мүмкіндіктерді талдаумен, іс жүзінде іске асырылуы және барлық өңірлердегі әртүрлі нысаналы топтардың мүдделерін ескеруі тиіс шараларды әзірлеуімен талап етіледі.

Дінтану үдерісін оның интегралдық сипаттамасын түсіну тұрғысынан зерттеу – мемлекеттің зайырлылық/діндарлық вектор-

ларындағы бағыттылықты, серпінін, даму трендтерін көрсетеді және адами капиталдың түрлендіру ерекшеліктерін көрсетеді. Өзгермелі және болжанбайтын діни ахуалға бақылау жасай отырып, діни және зайырлы дүниетаным үрдістерін зерделей отырып, конфессиялық және конфессиядан тыс дінділікті өлшей отырып, діни конверсия үрдістерімен және басқа да үдерістердің сипаттамаларымен ұзақ мерзімді пәнаралық зерттеулер тұрақты болуға тиіс.

Басқарушылық қызмет үдерісінде стратегиялық мақсаттар мен тактикалық міндеттердің өзара байланысын өлшеу, дүниетанымдық мәдениеттің қалыптасу, даму, жұмыс істеу үдерістерінің сабақтастық, ұзақтық, эволюция және сабақтастық қасиеттері бар екенін түсінуден бастау керек.

Діндендіру үдерісінің қазақстандық моделін қайта құру үшін әлеуметтік статистика немесе есепке алу құралдарымен қайта жаңартылмайтын, бірақ ғылыми зерттеулерде қайта жаңғыртылатын діни әр алуандылықты картографиялау қажет. Діндендірудің пәнаралық іргелі және қолданбалы зерттеулерді күшейту қажет.

Зерттеулерді қаржыландыру көзі

Зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитетінің қаржыландыруы аясында жүргізілді (№АР09259797 грант «Қазақстандағы діндендіру үдерістері: ерекшелігі, үрдістері, қоғамның тұрақтылығы мен тұрақты дамуына институционалдық әсер ету (пәнаралық талдау)»).

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Stark R. Secularization, R.I.P. Sociology of Religion // Ibid. – P. 251-253.
2. Узланер Д. Картография постсекулярного URL:// <http://www.strana-oz.ru/2013/1/kartografiya-postsekulyarnogo>, 2013-1.
3. Кырлежев А. Постсекулярное: краткая интерпретация // Логос № 3 (82) 2011. С. 100-106.
4. Белова Т.П. О парадоксах постсекулярного общества // Социология религии в обществе Позднего Модерна (памяти Ю.Ю.Синелиной): материалы Третьей Международной научной конференции, НИУ «БелГУ», Белгород, 2013. – 460с. – С.36-40.
5. Карпов В. Концептуальные основы теории десекуляризации // Государство, религия, Церковь в России и за рубежом. 2012. № 1 (30). С. 136.

6. Хабермас Ю. Постсекулярное общество - что это? Часть 1 // Российская философская газета. Апрель 2008. № 4 (18).
7. Casanova J. Rethinking Secularization: Global Comparative Perspective. The Hedbehog Review, vol.8, nos.1-2(Spring/Summer 2006). Pp.7-22.
8. Kuru, A., (2007). «Passive and Assertive Secularism. Historical Conditions, Ideological Struggles and State Policies towards Religion», World Politics, vol. 59, no. 4 (2007): 568-594.
9. Кырлежев А. Секуляризм и постсекуляризм в России и в мире // Отечественные записки. № 1 (52), 2013. URL://<http://www.strana-oz.ru/2013/1/sekulyarizm-i-postsekulyarizm-v-rossii-i-v-mire>
10. Хабермас Ю. Между натурализмом и религией. Философские статьи. – Пер. с нем. М.: Весь мир. – 2011. – 336 с. ISBN 078-5-7777-0386-6/
11. Белова Т.П. О парадоксах постсекулярного общества // Социология религии в обществе Позднего Модерна (памяти Ю.Ю.Синелиной): мат. третьей межд. науч. конф. – Белгород: НИУ «БелГУ», 2013. – 460с. – С.36-40.
12. Синелина Ю. Ю. Концепции секуляризации в социологической теории. – М.: ИСПИ РАН, 2009. – 120 с.
13. Talcott Parsons. The Concept of Society: The Components and Their Interrelations. In: T.Parsons. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1966, p.5-29.
14. Бергер П. Религия и проблема убедительности, перевод //Berger P. The Social Reality of Religion. London: Faber, 1967. P.127-154. //magazines.russ.ru/nz/2003/6/berger.html
15. Taylor Ch. A Secular Age. Harvard University Press, 2007. – 874 p.
16. Durkheim E. Les formes e elementaries de la vie religieuse. P.,1960. – 647 p.
17. Гирц К. Путь и случай: Жизнь в науке //http:magazines.russ.ru/nlo/2004/70/gi3
18. «Духовные аспекты формирования религиозной идентичности народа великой степи» в рамках реализации идеи концепта «Рухани жаңғыру» // Сб. материалов межд. науч.-практ. конф. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2019. – 600 с.
19. Жусипбек Г. Светскость и религия: некоторые стереотипы 10.07.2015 // <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1436511180>
20. Байдаров Е. Исламизация государств Центральной Азии: философско-политологический анализ // 21 ВЕК. – 2013. – № 4. URL:// http://www.intelros.ru/pdf/21_vek/2013_4/6.yerkin_baydarov_21vek_04_2013.pdf
21. Knysh, A., Baitenova, N., Nurshanov, A., Pardabekov, D. The role of religious literacy in counteracting new islamist movements in Kazakhstan // Central Asia and the Caucasus. – 2019. – Vol. 20, Issue № 1. – P. 88-97.
22. Исмагамбетова З.Н., Карабаева А.Г. Роль образовательных стратегий в формировании толерантного мировоззрения и поведения // Вестник КазНУ. Серия «Философия». Серия «Культурология». Серия «Политология». – 2014. – №2 (47). – С.12-22.

-
23. Молодежь и религия: дилемма выбора // <http://agkipr.kz/archives/158>
 24. Джуманова Г.Ж. Вопросы реабилитации и адаптации сторонников радикальных религиозных течений: казахстанский опыт // Опыт дерадикализации и ресоциализации приверженцев экстремистских и террористических идеологий: Сб. трудов межд. науч.-практ. конф. – Казань: Академия наук Республики Татарстан, 2018. – 368 с. – С. 150-158.
 25. Шаповал Ю.В. Влияние модернизационных процессов на трансформацию религиозных повседневных практик // Антропология нравственности: дискурсы и повседневные практики в современном Казахстане. Учебно-методическое пособие. – Астана, 2015 (в соавторстве с Медеуовой К., Толгамбаевой Д., Сандыбаевой У., Сурагановой З., Мельниковым Д., Камаровой Р.) – С. 15-23.
 26. Религиозные конверсии в постсекулярном обществе (опыт феноменологической реконструкции). Коллективная монография / Под общ.ред. А.Х. Бижанова – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2017. – 431 с.
 27. Косиченко А.Г. Светскость государства. Казахские реалии и мировой опыт. // *KazIslam*, 29/09/2014/
 28. Дунаев В.Ю. Идеино-мировоззренческие основы государственно-конфессиональных отношений // *Известия НАН РК* – 2013 - №6 – С.75 – 82.
 29. Шаповал Ю.В. Взаимодействие религиозных и либерально-демократических ценностей в современном мире. – Алматы: Искандер, 2009. – 388с.
 30. Рейтинг стран по уровню религиозности // [URL://https://nonews.co/directory/lists/countries/religiousness](https://nonews.co/directory/lists/countries/religiousness)
 31. Markus Dressler. Modes of Religionization: A Constructivist Approach to Secularity. Working Paper Series of the HCAS “Multiple Secularities – Beyond the West, Beyond Modernities” 7, Leipzig, February 2019. [URL://https://www.multiplesecularities.de/media/wps7_dressler_religionization.pdf](https://www.multiplesecularities.de/media/wps7_dressler_religionization.pdf).

REFERENCES:

1. Stark R. Secularization, R.I.P. *Sociology of Religion* // *Ibid.* – P. 251-253.
2. Uzlaner D. Kartografija postsekularnogo [Postsecular cartography] // <http://www.strana-oz.ru/2013/1/kartografiya-postsekularnogo>, 2013-1.
3. Kyrlezhev A. Postsekularnoe: kratkaja interpretacija [Postsecular: a concise interpretation] // *Logos* № 3 (82) 2011. S. 100-106.
4. Belova T.P. O paradoksah postsekularnogo obshhestva [On the paradoxes of post-secular society] // *Sociologija religii v obshhestve Pozdnego Moderna (pamjati Ju.Ju.Sinelinoj): materialy Tret'ej Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, NIU «BelGU», Belgorod*, 2013. – 460s. – S.36-40.
5. Karpov V. Konceptual'nye osnovy teorii desekularizacii [Conceptual foundations of the theory of desecularization] // *Gosudarstvo, religija, Cerkov' v Rossii i za rubezhom*. 2012. № 1 (30). S. 136.

6. Habermas Ju. Postsekuljarnoe obshhestvo - chto jeto? [Post-secular society – what is it?] Chast' 1 // Rossijskaja filosofskaja gazeta. Aprel' 2008. № 4 (18).
7. Casanova J. Rethinking Secularization: Global Comparative Perspective. The Hedbehog Review, vol.8, nos.1-2(Spring/Summer 2006). Pp.7-22.
8. Kuru, A., (2007). «Passive and Assertive Secularism. Historical Conditions, Ideological Struggles and State Policies towards Religion», World Politics, vol. 59, no. 4 (2007): 568-594.
9. Kyrlezhev A. Sekularizm i postsekularizm v Rossii i v mire [Secularism and Post-secularism in Russia and in the World] // Otechestvennye zapiski. № 1 (52), 2013. URL://http://www.strana-oz.ru/2013/1/sekulyarizm-i-postsekulyarizm-v-rossii-i-v-mire
10. Habermas Ju. Mezhdu naturalizmom i religiej. Filosofskie stat'i [Between naturalism and religion. Philosophical articles] – Per. s nem. M.: Ves' mir. – 2011. – 336 s. ISBN 078-5-7777-0386-6/
11. Belova T.P. O paradokсах postsekuljarnogo obshhestva [On the paradoxes of post-secular society] // Sociologija religii v obshhestve Pozdnego Moderna (pamjati Ju.Ju.Sinelinov): mat. tret'ej mezhd. nauch. konf. – Belgorod: NIU «BelGU», 2013. – 460s. – S.36-40.
12. Sinelina Ju. Ju. Konceptii sekularizacii v sociologicheskoj teorii [Secularization Concepts in Sociological Theory] – M.: ISPI RAN, 2009. – 120 s.
13. Talcott Parsons. The Concept of Society: The Components and Their Interrelations. In: T.Parsons. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1966, p.5-29.
14. Berger P. Religija i problema ubeditel'nosti, perevod [Religion and the of persuasiveness, Translation] // Berger P. The Social Reality of Religion. London: Faber, 1967. P.127-154. URL://http://www.magazines.russ.ru/nz/2003/6/berger.html
15. Taylor Ch. A Secular Age. Harvard University Press, 2007. – 874 p.
16. Durkheim E. Les formes e elementaries de la vie religieuse. P.,1960. – 647 p.
17. Girc K. Put' i sluchaj: Zhizn' v nauke [Path and Case: Life in Science] //http://magazines.russ.ru/nlo/2004/70/gi3
18. «Duhovnye aspekty formirovanija religioznoj identichnosti naroda velikoj stepi» v ramkah realizacii idei koncepta «Ruhani zhangiru» [“Spiritual aspects of the people of the Great Steppe” in the framework of the implementation of the idea of the concept “Rukhani zhangiru”] // Sb. materialov mezhd. nauch.-prakt. konf. – Almaty: IFPR KN MON RK, 2019. – 600 s.
19. Zhusipbek G. Svetskost' i religija: nekotorye stereotypy [Secularism and religion: some stereotypes] 10.07.2015 // http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1436511180
20. Bajdarov E. Islamizacija gosudarstv Central'noj Azii: filosofsko-politologicheskij analiz [Islamization of the Central Asian States: Philosophical and Political Analysis] // 21 VEK. – 2013. – № 4. // URL://http://www.intelros.ru/pdf/21_vek/2013_4/6.yerkin_bajdarov_21vek_04_2013.pdf

-
21. Knysh, A., Baitenova, N., Nurshanov, A., Pardabekov, D. The role of religious literacy in counteracting new islamist movements in Kazakhstan // *Central Asia and the Caucasus*. – 2019. – Vol. 20, Issue № 1. – P. 88-97.
22. Ismagambetova Z.N., Karabaeva A.G. Rol' obrazovatel'nyh strategij v formirovanii tolerantnogo mirovozzrenija i povedenija [The role of educational strategies in the formation of a tolerant worldview and behavior] // *Vestnik KazNU. Serija «Filosofija». Serija «Kul'turologija». Serija «Politologija»*. – 2014. – №2 (47). – S.12-22.
23. Molodezh' i religija: dilemma vybora [Youth and Religion: The Dilemma of Choice] URL://<http://agkipr.kz/archives/158>
24. Dzhumanova G.Zh. Voprosy rehabilitacii i adaptacii storonnikov radikal'nyh religioznych techenij: kazhastanskij opyt [Issues of rehabilitation and adaptation of supporters of radical religious movements: Kazakhstani experience] // *Opyt deradikalizacii i resocializacii priverzhencev jekstremistskikh i terroristicheskikh ideologij: Sb. trudov mezhd. nauch.-prakt. konf.* – Kazan': Akademiya nauk Respubliki Tatarstan, 2018. – 368 s. – S. 150-158.
25. Shapoval Ju.V. Vlijanie modernizacionnyh processov na transformaciju religioznyh povsednevnyh praktik [Influence of modernization processes on the transformation of religious everyday practices] // *Antropologija npravstvennosti: diskursy i povsednevnye praktiki v sovremennom Kazahstane. Uchebno-metodicheskoe posobie*. – Astana, 2015 (v soavtorstve s Medeuovoj K., Tolgambaevoj D., Sandybaevoj U., Suraganovoj Z., Mel'nikovym D., Kamarovoj R.) – S. 15-23.
26. Religioznye konversii v postsekuljarnom obshhestve (opyt fenomenologicheskoy rekonstrukcii) [Religious conversions in a post-secular society (the experience of phenomenological reconstruction)]. Kollektivnaja monografija / Pod obshh.red. A.H. Bizhanova – Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedenija KN MON RK, 2017. – 431 s.
27. Kosichenko A.G. Svetskost' gosudarstva. Kazhastanskije realii i mirovoj opyt [The secularity of the state. Kazakhstani realities and world experience]. // *KazIslam*, 29/09/2014/
28. Dunaev V.Ju. Idejno-mirovozzrencheskie osnovy gosudarstvenno-konfessional'nyh otnoshenij [Ideological and worldview foundations of state-confessional relations] // *Izvestija NAN RK* – 2013 - №6 – S.75 – 82.
29. Shapoval Ju.V. Vzaimodejstvie religioznyh i liberal'no-demokraticheskikh cennostej v sovremennom mire [The interaction of religious and liberal-democratic values in the modern world]. – Almaty: Iskander, 2009. – 388s.
30. Rejting stran po urovnju religioznosti [Ranking of countries by level of religiosity] URL:// <https://nonews.co/directory/lists/countries/religiousness>
31. Markus Dreßler. Modes of Religionization: A Constructivist Approach to Secularity. Working Paper Series of the HCAS "Multiple Secularities – Beyond the West, Beyond Modernities" 7, Leipzig, February 2019. URL://https://www.multiplesecularities.de/media/wps7_dressler_religionization.pdf.

Елена Бурова¹, Әсел Назарбетова²

*¹ ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының бас ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)
e-mail: bee1958@bk.ru*

*² ҚР Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының халықаралық зерттеулер бөлімінің басшысы, Ph.D. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
e-mail: aselnaz78@mail.ru*

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ДІНДЕНДІРУ ҮДЕРІСІ: ЕРЕКШЕЛІКТЕР МЕН ҮРДІСТЕР

Аңдатпа. Қазақстан Еуразияның орта мемлекеті ретінде көптеген қоғамдық-әлеуметтік процестердің, оның ішінде діни процестердің барысына детерминистикалық әсерлерді бастан кешуде. Егеменді даму идеологиядан ада болумен синхрондалған болып шықты, ол оны қайта идеологияландырумен, идеологиялық бірегейлікті трансформациялаумен алмастырды.

Зайырлылық / діндарлық дилеммасы амбивалентті түрде көрінеді, діни мемлекеттілікке өтудің ашық және айқын емес жақтаушыларының саны артып келеді. Діншілдік стихиялы түрде емес, процесс болып көрінеді. Интеллектуалдық потенциалдың жоғалуына, этноконфессиялық бірегейлік дәстүрлерінен алшақтыққа, квазидіни архаизация әсерінің күшеюіне және ұлттық бәсекеге қабілеттіліктің төмендеуіне байланысты тәуекелдер артып келеді.

Қазақстандық қоғамды діндендіру - бұл өмірдің діни емес және діни мазмұнының өзара әрекеттесу үрдісі ретінде көрінетін жаңа тренд, қоғамның дамуына, адами капиталдың өзгеру жағдайы мен динамикасына әсер етеді.

Процестің жүйелі пәнаралық зерттеулері оның философиялық, әлеуметтанулық, саясаттанулық, дінтанулық, психологиялық және құқықтық өлшемдерін ашады. Тиісінше, дінтану процестерін мониторинг жүргізу, талдау, қайта құру, тұжырымдау, модельдеу, болжамды бағалау және мемлекеттік және саяси басқару субъектілері үшін ғылыми-практикалық ұсыныстар әзірлеу арқылы тиімді зерттеуге болады.

Мақалада саясаттанулық өлшемге назар аударатырып, қазақстандық қоғамды діндендіру үдерісінің тұжырымдамалары талқыланады.

Түйін сөздер: жаһандану, діни бірегейлік, діндендіру, социеталды тәуекелдер, адами капитал

Елена Бурова, Асель Назарбетова **ПРОЦЕСС РЕЛИГИОЛИЗАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ** **КАЗАХСТАНЕ: СПЕЦИФИКА И ТЕНДЕНЦИИ**

Аннотация. Казахстан как срединное государство Евразии испытывает детерминационные воздействия на ход ряда социетальных процессов, включая религиозный. Суверенное развитие оказалось синхронизировано с деидеологизацией, сменившей ее редеидеологизацией, трансформацией мировоззренческой идентичности.

Дилемма светскости/религиозности проявляется амбивалентно, увеличивается число явных и неочевидных сторонников перехода к религиозной государственности. Религиозность предстает не спонтанно функционирующей, а процессуальной. Возрастают риски, связанные с утратой интеллектуального потенциала, дистанцированием от традиций этноконфессиональной идентичности, возрастанием влияния квазирелигиозной архаизации, снижением национальной конкурентоспособности.

Религиолизация казахстанского общества является новым трендом, проявляется как тенденция взаимодействия нерелигиозного и религиозного контента жизни, оказывает воздействие на развитие общества, состояние и динамику изменений человеческого капитала.

Систематические междисциплинарные исследования процесса обнаруживают его философское, социологическое, политологическое, религиоведческое, психологическое, правовое измерения. Соответственно, процессы религиолизации могут быть эффективно изучены посредством мониторинга, анализа, реконструкции, концептуализации, моделирования, прогнозных оценок и разработки научно-практических рекомендаций для субъектов государственного и политического управления.

В статье рассматриваются концепты процесса религиолизации казахстанского общества с фокусом на политологическое измерение.

Ключевые слова: *глобализация, религиозная идентичность, религиолизация, социетальные риски, человеческий капитал*

Elena Burova, Assel Nazarbetova
**THE PROCESS OF RELIGIOLIZATION IN MODERN
KAZAKHSTAN: SPECIFICS AND TRENDS**

Abstract. Kazakhstan as the middle country of Eurasia experiences deterministic influences on the course of a number of societal processes including religious ones. Sovereign development turned out to be synchronized with deideologization which replaced it with re-deideologization, the transformation of ideological identity.

The dilemma of secularity / religiosity is manifested ambivalently, the number of explicit and non-obvious supporters of the transition to religious statehood is increasing. Religiosity appears to be procedural rather than spontaneously functioning. The risks associated with the loss of intellectual potential, distancing from the traditions of ethno-confessional identity, the growing influence of quasi-religious archaization, decrease in national competitiveness are increasing.

Religiolization of Kazakhstani society is a new trend, manifests itself as a tendency for the interaction of non-religious and religious content of life, has an impact on the development of society, the state and dynamics of changes in human capital.

Systematic interdisciplinary studies of the process reveal its philosophical, sociological, political, religious, psychological and legal dimensions. Accordingly, the processes of religiolization can be effectively studied through monitoring, analysis, reconstruction, conceptualization, modeling, predictive assessments and the development of scientific and practical recommendations for actors of state and political administration.

The article examines the concepts of the process of religiolization of the Kazakhstani society with a focus on the political dimension.

Keywords: *globalization, religious identity, religiolization, societal risks, human capital*

Кіріспе

Қазіргі әлемдегі діндендіру үдерістері секуляризация, десекуляризация, қарсы секуляризация өзара әрекеттесу жағдайында көрінеді. Сонымен қатар, пікір алуандығы (плюрализация), оңтайландыру, технологияландыру, ақпараттандыру, кенттену -

секулярлық кейінгі қоғамның негізгі бағыты болып табылады [1].

Секулярлық кейінгі зайырлы/секулярлық діни санамен сұхбаты ретінде ұсынылады, ал секулярлық кейінгі әлемде зайырлылық туралы идеялардың бірлігі жоқ, олар мәнзаралық [2]. Секулярлық кейінгі «діни – секулярлық» қатынасына қатысты жаңа белгісіздік «ретінде анықталады [3]. Секулярлық кейінгі қоғам оғаштық [4], діни және зайырлы сипаттамалардың қарама-қайшылықтары жиі кездеседі, оларды секулярлық кейінгі кезеңнің төлсипаты ретінде қарастыруға болады. Соңғысы «сыртқы шіркеулік, көп конфессиялық, пайғамбарлық, харизматика, жаңа спиритуализм (неоспиритуализм), неогностицизм, трансценденттілік, институционалды емес, құпиялылық, синкреттілік, деконфессиялық, пантеизм» және т.б. терминдерде сипатталған [5].

Батыс қоғамдарында секулярлық кейінгі дәуірдің басталуымен байланыстың жаңа түрі – «екі жақты оқу үдерісі» маңызды бола бастады, нәтижесінде зайырлы қоғам діни құндылықтармен байытылып, «үнемі зайырлы ортада діни қауымдастықтардың өмір сүруін жалғастыруға қамқорлық жасайды» [6]. Зайырлылықтың теориялық тұжырымдамалары қайта қарастырылуда [7], мемлекеттердегі зайырлылық модельдерінің жіктелуі зерттелуде [8].

Секулярлық кейінгі жағдайда діни дәстүрлер тез өзгеруде, «діни мағыналар нарығы» көбеюде, эпистемологиялық көзқарастарды дүниетанымдардың алуан түрлілігіне, жеке діни сәйкестендірулерге ие болу және кәпірлікке төзімділікті дамыту қабілетіне қайта қарау қажет. Этномәдени дәстүрге сәйкес сенімнің берілу үзілді-кесілді жойылуда, дүниетанымдық пікір алуандығы жағдайында жаңа діндендіру феноменін түсіндіру қажеттілігі артып келеді. Ресейде және әлемде зайырлылық пен секуляризм кейінгі салыстырмалы талдау [9] десекуляризацияны «қарсы секуляризация үдерісі» деп түсінуге әкеледі, оның барысында дін алдыңғы және/немесе ілеспе зайырлылық үдерістеріне жауап бере отырып, қоғамға әсерін қалпына келтіреді [5].

Зайырлылық тұжырымдамаларын зерттеушілер діндендіру үдерісінің философиялық, дінтану, саясаттану, әлеуметтік өлшемдері үшін негізі [2, 11, 12] ретінде қолданады. Әлеуметтік қоғамдастықтың өмір сүруі мен дамуы үшін нормативтік тәртіп пен мәдени қағидаттары жалпы маңызды рөлі туралы ұғымдар [13]; діннің «қасиетті болмыстың» жоғары тәртібімен әлеуметтік құрылымдар құру және қоғамның тұрақтануына ықпал ету әлеуеті

туралы [14]; зайырлы дүниетаным шеңберінің имманенттілігі туралы [15]; діннің негізгі әлеуметтік байланыстарды сегізкөздену қабілеті туралы [16]; қоғамды нығайту, құндылықтарды сақтау институты ретінде діннің мәдени-парадигматикалық мүмкіндіктері туралы [17] секулярлық кейінгі жағдайда діндендіру феноменін аксиологиялық өлшеу үшін жұмыс істейді.

Қазіргі заманғы діндендіру феноменін қазақстандық зерттеулер өзектілігіне қарамастан, әзірге жүйелілік пен жеткіліктілікпен ерекшеленбейді, бұл әлеуметтік-ізгілік тәртіптің жаңа бағыттарының қалыптасу кезеңімен, ғылыми қоғамдастық санының аздығымен байланысты. Қазіргі зерттеу тәсілдері жекелеген тақырыптық-мәселелі дискурстарды, діндендіру аспектілерін қамтиды. Ислам діні кең көлемде зерттелуде (рухани-мәдени дәстүр ретінде, шығу тегіне оралу, оның өзгеруі), исламға қатысты таптаурындар анықталды [18], [19]. Аз дәрежеде ұсынылған феномені исламдандыру [20], [21]. Діни дүниетанымды төзімділікті таңдау тұжырымдамалары өзектендірілді [22], жастарды институционалдық таңдау дилеммасы қарастырылды [23]. Жалған діни үлгілер бойынша радикалдану қаупіне, оңалту мәселелеріне ерекше назар аударылады [24]. Діни менталитеттің жаңғыртуы және жаңа діни тәжірибелер зерттелуде [25], діни түрлендірулер [26]. Зайырлылық феномені ұстаным тұрғысынан және зайырлылық модельдерінің салыстырмалы сипаттамасында түсіндіріледі, ғылыми және сараптамалық қауымдастықтарда қалыптасқан идеология тұрғысынан да, түсіндірулердегі таптаурындар, зайырлылық/діндарлық байланысы мен қатынасы [19] тұрғысынан да талданады. Мемлекет пен діннің өзара іс-қимылының құндылық-семантикалық негіздерінің мәнмәтіндері зерттелуде [28], діни және либералды-демократиялық құндылықтар [29].

Діндарлықтың елдік рейтингісінде (аралық өлшеулер 2008, 2009, 2015 ж.ж. жүргізілді) – Қазақстанға зерттелетін 152 елдің арасында 43-ші орын берілді (Өзбекстанға – 36-шы, Ресейге – 50-ші, Қырғызстанға – 56-шы, Түркменстанға – 70-ші, Түрікменстанға – 71-ші) [30]. Кесімді сенушілердің саны көрсеткіш ретінде болды, шетелдік діни дискурста Қазақстан қалыпты діни мемлекет ретінде қарастырылды.

Дәстүрлі емес діндарлықты жандандырудың жаңа трендтеріне және геосаяси стратегиялардың ниетіне байланысты серпінді өзгеріп отырған жағдайды ескере отырып, қазақстандық қоғамды діндендіру

үдерісін зерделеу тек өзекті және перспективалы ғана емес, сондай-ақ тұрақсыздық тәуекелдерін болдырмауда саяси шешімдерді уақтылы әзірлеу, қабылдау және іске асыру үшін іс жүзінде қажет.

Қазақстандық қоғамды діндендіру үдерісін тексеру қазақстандық қоғамдағы дін мәртебесінің толық айқындалмауы; діндарлықтың серпінді өзгеріп отырған көрінісі үшін зайырлылық тұжырымдамасының жеткіліксіз әзірленуі; дін мен квазидіннің көп бағытты рөлі және соңғыларын тұрақсыздық құралы ретінде пайдалану тәуекелі; діндарлық үдерісін жүйелі бақылауына іске асырылмаған қажеттілік сияқты шарттармен анықталған, ол әрдайым айқын көрініс формалары бола бермейді; институттардың адам капиталының дамуы мен көбеюіне әсерін салыстырмалы зерттеу қажеттілігі және т. б.

Зерттеу әдістері

Діндендіру үдерісі пәнаралық әдіснамамен байланысты және әлеуметтік-ізгілік танымның жалпы ғылыми әдістеріне сүйенеді: құрылымдық, институционалдық, белсенділік, салыстырмалы тәсілдер, модельдеу әдістері, тұжырымдамалау, теориялық қайта құру, дискурс-талдау, сараптамалық бағалау және т. б. Діндендіру феноменін философия, әлеуметтану, дінтану, саясаттану, психологияның кешенді жалпы ғылыми құралдарын қолдана отырып және нақты әлеуметтік өлшемдерді (форсайттық, ұзартылған, мониторингтік) пайдалана отырып ғана зерделеуге (оның ерекшелігін көрсету, үрдістерді талдау, трендтерді анықтау, институционалдық әсерлерді ашу, әлеуметтік тәуекелдерді айқындау және ғылыми-практикалық ұсынымдар әзірлеу) болады.

Зерттеу нәтижелері

Қазіргі Қазақстандағы діндендіру үдерістері өзара толықтырушы болып табылатын секуляризация, десекуляризация, қарсы секуляризация сияқты әртүрлі бағыттағы үрдістердің ықпалымен өрбиді. Өткен ғасырдың 90-шы жылдарынан бастап Егемен Қазақстанда дүниетанымдық менталитеттің әртүрлі салаларындағы әдіснамалық және аксиологиялық парадигмалар өзгерді: әлеуметтік-ізгілік ғылымда және білім беруде, БАҚ-та дін институтының қоғам өміріндегі мәртебесін, рөлі мен мүмкіндіктерін қайта айқындау үдерісі аяқталмады. Қоғам, топтар мен жеке тұлғалар деңгейінде дүниетанымдық өзін-өзі сәйкестендіруді (діни қоса алғанда) іздеу жалғасуда.

Жаңартылған дүниетанымдық сәйкестікке ие болу демократияландыру, ырықтандыру, технологияландыру, ақпараттандыру, коммерцияландыру және т.б. сияқты әлеуметтік координаттар жүйесінде жүзеге асырылады, бұл діндендірудің мазмұнды және формалды мәнмәтініне әсер етеді.

Отандастарының көпшілігі діннің қазіргі қазақстандық қоғамдағы рөлін оң бағалайды, мұндағы ол бұрын зайырлы институттарға бекітілген бірқатар маңызды функцияларды орындайды – дүниетанымдық-бағдарлық («өмірдің мәнін табуға көмектеседі»), құндылық-нормативтік («күнделікті өмірде мінез-құлық нормаларын белгілейді»), экзистенциалды-психологиялық («тыныштық әкеледі», «қиындықтарды жеңуге көмектеседі», «эмоционалды тәжірибе мен ауырсынуды жеңілдетеді»), интеграция («діндарлармен біріктіреді», «қоғамның бірігуіне ықпал етеді»). Діннің қожыратпалығын көрсететіндердің саны («әр түрлі конфессияларға жататын адамдарды ажыратады», «адамдарда енжарлықты тәрбиелейді», қоғамды бұзу құралы ретінде әрекет етеді» және т.б.) сұхбаткерлердің бестен бір бөлігін құрайды. Дүниетанымдық функция (құндылық матрицасының құрылымы мен мазмұнына әсер ететін) экзистенциалды және реттеуші функцияға жол ашады.

Діни ұмтылыстар қазақстандық қоғамның барлық әлеуметтік топтарында өз жақтастарын табады. Халықтың діндарлығының құрылымы ерекше: діни өмірге тартылмаған, діни қауымдастықтардың қызметіне қатыспайтын номиналды діндарлардың үлкен үлесі бар. Өздерін кәпірлер ретінде көрсететін, діни жораларды сақтайтын; діндарлар ретінде, діни өмір салтын жүргізбейтін; конфессиядан тыс діндарлар ретінде көрсететін сұхбаткерлердің үлесі айтарлықтай маңызды. Қазақстандықтардың діни және зайырлы құндылық матрицаларының арасындағы шекара бұлыңғыр, бұл халықтың нақты қалыптасқан діндарлығының ерекшелігін көрсетеді, ол диффузды, фрагменттік, қарама-қайшы. Сенушілер санының тұрақтануы аясында сенбейтіндердің үлесі артып келеді. Сонымен бірге, «тұрмыстық», номиналды және квази-діннің ауқымы артып, дінге деген көзқарасын анықтай алмайтындардың саны артып келеді, атап айтқанда балаларының болашақта қалаған діни сәйкестігін таңдау қиынға соғады.

Аралас діндарлық тіркеледі, онда а) діни сенім де, сенімсіздік те өмір салтына айқындаушы әсер етпейтін ахуал біршама басым бола-

ды (әртүрлі когорттар үшін мәндердің ауқымы 24,2%-28,7%); б) өмір салты діни қағидағармен, ережелермен, дәстүрлермен байланысты - әріптестерінің 8,5%-дан сұхбаткерлердің туыстарының 25%-ға дейінгі ауқымы; в) өмір салты көршілерінің 8,8%-дан сұхбаткерлердің достарының 13,6%-ға дейінгі діндарлықтың этникалық дәстүрмен байланысы 21,5%-дан (әріптестерде) 27,2%-ға (туыстарында) дейін белгіленеді. Әріптестерінің (24%) және көршілерінің (24,4%) діни көзқарасының жағдайын анықтай алмайды. 12,9% Достардың дүниетанымдық бағыты туралы білмейді, сұхбаткерлердің 9,1%-ы туыстарының діндарлығы туралы ештеңе айта алмайды.

Діни қауымдастық институты дәстүрлі діндерде өте нашар таралған, сондықтан сұхбаткерлердің басым көпшілігінің әлеуметтік өміріне айтарлықтай әсер етпейді. Сонымен қатар қазақстандық қоғам үшін дәстүрлі емес діни бірлестіктерде дінге сенушілердің қауымға тығыз тәуелділігі қалыптасады, өмір салтына бақылау жүргізіледі, отбасылық, қоғамдық және басқа да өзара қарым-қатынастардың құндылық-нормативтік жүйесі ережеленеді.

Дүниетанымдық өзгерістердің мақсаттары, құндылықтары мен парадигмалары ерлер мен әйелдерге, әртүрлі этностық топтардағы қазақстандықтарға, әртүрлі білім беру, біліктілік және әлеуметтік-кәсіптік мәртебесі бар адамдарға менталді түрде жақын. Сонымен бірге 1) жас (ұрпақ) тиістілігінен; 2) өңірлік ерекшеліктерден; 3) сұхбаткерлердің қоныстану құрылымына (Нұр-Сұлтан, Республикалық маңызы бар қалалар, облыс орталықтары, шағын қалалар, ауылдар) тиесілігіне қарай ұстанымдардың айырмашылығынан туындаған әлеуметтік үдерістері қабылдауды саралау тіркеледі; 4) сұхбаткерлердің мүліктік мәртебесі. Құндылық ұстанымдарының айтарлықтай айырмашылықтары сұхбаткерлердің діни дәстүрлерге, конфессияларға, конфессиядан тыс сенушілермен, сенбейтіндермен сәйкестендірілуіне байланысты байқалады. Көптеген сұхбаткерлер дінді негізгі басымдық ретінде қабылдамайды, рухани және адамгершілік тәрбие де соның ішінде.

Өзін тұтас, мағыналы, ересек халықтың өмір сүру болашағын айқындайтын нәрсемен сәйкестендіруге ұмтылу, көптеген отандастарды тек діни сенімге ғана емес, сондай-ақ жаңа квази-діни ғұрыптар мен ұйымдарға қатысуға әкелді; тауарлар мен қызметтерді ұсынатын желілік құрылымдарда; қаржы пирамидаларында. Олар қатысудың корпоративтік этикасының жаңа стандарттарын қалыптастырды: мәні бойынша – жалған-

ұжымдық, форматы бойынша – байланғыш, қатаң-нормативтік, құндылық бағдары бойынша – қазақстандықтардың менталитетіне тән дәстүрлі стандарттарға қайшы келеді. Қоғамдық менталитеттің құндылық-нормативтік шеңбері «кернеу полюстерін» өзгертті. Қазақстандық қоғамды діндендіру үдерісі әлеуметтік институттарға, парасаттандыру үдерістеріне және адам капиталының жай-күйіне әсер ететін факторға айналуға. Соңғы екі онжылдық ішінде Қазақстанды діни мемлекет ретінде көргісі келетіндер санының бес есе өсуі байқалады (4,1%-дан 21,6%-ға дейін).

Қазақстандықтардың ментальді сәйкестігінің салалары қарама-қайшы дамуда, және ұдайы құбылмалылық жағдайында тұрады. Жас және орта ұрпақтарда діннің рөлі мен орнын бағалауда босандық (либерализм) векторларына айналу және ауытқу байқалады. Қазақстандық қоғамның діни әр алуандығының күрделенуі діни шыдамдылық саласының кеңеюімен және жақын орта (отбасы, достар) өкілдері арасында ықтимал дүниетанымдық айырбастылымға неғұрлым төзімді қатынасты тұжырымдаумен қатар жүреді.

Рухани тәлімгерлікке қажеттіліктің болмауы, дінтану мәдениетінің жеткіліксіздігі, объективті жағдайлардың, субъективті факторлардың және жағдаяттық жағдайлардың тоғысуы, қоғамның нақты дүниетанымдық пікір алуандығы мен көпконфессиялығы, жаңа діни қозғалыстардың белсенді дінін уағыздауы, мүмін мәртебесіне қойылатын талаптардың әлсіреуі, руханиятты түсінудегі кеңейтілген түсіндірулер және басқа факторлар, діни таңдау үшін ең көп кездесетін матрицаға айналады.

Тұтастай алғанда өзгеріп жатқан діндарлықтың үрдістеріне, сондай-ақ оның тікелей қоршаған ортаға деген көзқарасына сүйене отырып, діни конверсия туралы босандық көзқарастар қоғамда көбірек тамырлануда деп қорытынды жасауға болады. Өз туыстары мен жақындарын этномәдени дәстүр бойынша тағайындалмаған діни таңдауға бейілді адамдардың саны өсуде, өзі діни конверсия жағдайына тап болды (сұхбаткерлердің 13% - ға дейін), не ықтимал конвертитке айналуы мүмкін (сұхбаткерлердің 30% - ға дейін).

Қазіргі жағдайда дін мен діншілдік жаңа саяси екпінді мәртебеге ие болады, дәстүрлі этноконфессиялық көріністің жоғалуына алып келеді, ерекше менталитеті мен өмір салты бар жақтаушылардың оқшауланған қауымдастықтарын қалыптастырады, қоғамның азаматтық құндылықтардың үстіне саралауына ықпал етеді.

Мемлекет зайырлылық моделін іздестіруде, діни бостандықтар саласында халықаралық міндеттемелерді өзіне алды, бұл дін саласындағы дәйекті мемлекеттік саясатты жүзеге асыру үшін тежеуші факторға айналды. Қазақстан түбегейлі векторларды қоса алғанда, бағытталған діни конверсия үдерістеріне байланысты жаһанданудың қуатты қысымына ұшырауда. Сонымен қатар дәстүрлі емес діндер қазақстандықтарға идеологиялық ықпал етудің баламалы желілерін өрістетті, қоғамның дәстүрлі мәдени этноконфессиялық негіздерін бұлдыратуға бағдарланған.

Нарықтық жүйенің бекітілуімен дүниетанымдық әлеуметтену институттары (отбасы, білім, БАҚ, идеология) жеке басының дағдарысының әртүрлі кезеңдерінде болды. Дүниетанымды жаңғыртатын әлеуметтік институттар өзгереді, олардың басым әсері қайта анықталады. Мемлекеттік, топтық және жеке деңгейлерде көп өлшемді дүниетанымдық сәйкестендіру жүзеге асырылатындықтан, мемлекеттің векторлық дамуында көптеген факторлардың, соның ішінде діни факторлардың әсерін ескеру қажет. Өмірдің діни мәнмәтініне қатысуы - дәстүрлі әлеуметтену институттарының: отбасы, білім, мәдениет, БАҚ, ғылым, зайырлы идеологияның әсерінің төмендеуімен байланысты.

Діннің қазақстандық қоғам өміріне ықпалының өсу үрдісі әлеуметтенудің басқа институттарының (білім беру, БАҚ, Интернет) әртүрлі бағыттағы ықпалымен байланысты. Білім беру жүйесінің ықпалының төмендеуі, ол реформалау нәтижесінде өзінің тәрбиелік (жеке тұлғаны әлеуметтендіретін) әлеуетін жоғалтты және әлемнің тұтас бейнесін көбейту парадигмасынан алшақтады; мұғалімдер рухани-адамгершілік биліктің тасымалдаушысы ретінде әрекет етпейді; пәндік оқытудан дүниетанымдық мазмұны басым, ал педагогика парадигмасынан - оқыту мен тәрбиелеудің бірліктік қағидасы; білім беру жүйелілігін жоғалтты. Білім беру борышы - білім беру қызметін көрсету міндетіне айналды. Нәтижесінде, олардың тәрбие мен білім беру кезеңдерінің ешқайсысында (мектепке дейінгіден бастап жоғары оқу орнынан кейінгі кезеңге дейін) құндылыққа бағдарланған сана мен азаматтық менталдылық қалыптаспайды, яғни адамның жеке қалыптасуы мен дамуы үдерісінде әлеуметтенуі үшін негізгі, маңызды негіздері бар.

Теледидар, баспа, радио, Интернет маңызды әлеуметтік-мәдени институттар бола отырып, көбінесе мағыналардың сәйкес келмеуіне ықпал етеді, құндылықтар, қоғамдық дамудың мақсаттары мен мұраттарының бірлігі туралы жалған таптаурындары қалыптастырады. Халықтың 70%-ға жуығы мемлекеттік емес

электрондық қорлардан ақпарат алады, мемлекет контентті бақыламайды. Мемлекеттік институттар дүниетанымның қалыптасуына әсер ету функцияларын толығымен жеңе алмайды (бұл бұқаралық сананы белгілейді, ол мемлекеттік саясат парадигмаларының шындықпен сәйкессіздіктерін атап өткен кезде, мемлекеттік органдар қызметінің айқын және формалды сипатын, шенеуніктердің - халықтың мүдделеріне қызмет етуін, яғни мақсатты қызметіне немқұрайдылығын көрсетеді).

Қазақстанда көпэтносты ареал сақталып отырғанына және көпконфессиялы көрініс жұмыс істейтініне қарамастан, қазақстандық даму моделін көпбейнелікте бірлік ретінде ұдайы өндірудің негіздері мен алғы шарттары ретінде әрекет етеді, а) дәстүрлерге сәйкес мәдени-рухани бірегейлікті жоғалту, б) азаматтық пен мемлекеттіліктің мәртебесі мен ұстанымы тұрғысынан Қазақстандықтардың құндылық-мағыналық стратегияларын елеулі түрде қайта форматтау тәуекелдері өсуде.

Қазақстандықтардың көбінің (әйелдерді, жастарды қоса алғанда) маргиналды квази-діни тәжірибелерге және тиісті өмір салтына енуі қазақстандық жолдың векторы ретінде бәсекеге қабілеттілікті, зияткерлікті, үдерісті дамыту міндеттерімен сәйкес келмейді. Сараптамалық дискурс өмірдің діни саласына әсер ететін саяси шешімдердің кешігуін анықтайды. Зайырлы идеологияның аспаптық мүмкіндіктеріне қатысты іске асырылмаған сұраулар діни идеологияны ілгерілетуге жағдай жасайды.

Нәтижелерді талқылау

Қазақстандағы діни ахуал жаһандану үрдістерінің ұқсас әсерін бастан кешірсе де, әлемнің басқа өңірлерімен салыстырғанда ұқсас жағдай ретінде көрінбейді. Діндендіру үдерісі елдік айырмашылықтар мен жалпы белгілері бар көптеген дискурсивті тәжірибелерді біріктіреді. Жалпы алғышарттарға сәйкестендіру белгілері арқылы танылатын қоғамдардың қазіргі өмірінің діни және зайырлы мәнміндерінің толықтырылуы жатады. Діндендіру үдерісінің тұжырымдамалық және құрылымдық айырмашылықтарын көрсететін «бірнеше зайырлылық» тұжырымдамасының аспектісінде қоғам өмірінің және басқа мәнмәтіндерінің арасындағы айырмашылықтардың ерекшелігін анықтайтын эпистемологиялық, әлеуметтік, тарихи және саяси факторларды бөліп көрсету маңызды [31].

Жүргізілген әлеуметтік өлшемдер негізінде діндендірудің пішінді моделі (республикалық іріктеме бойынша сұхбаткерлердің жаппай

сауалнамалары, конфессиялық-бағдарланған және конфессиядан тыс сараптамалық бағалаулар, барлық өңірлерде фокус-топтық зерттеулер) мынадай ерекшеліктерді көрсетеді:

- а) жастар мен әйелдердің дәстүрлі және дәстүрлі емес исламға жүгіну үдерісін масштабтау, б) халықтың әртүрлі жас топтарындағы белсенді інжілдіктену, в) негізінен орта жастағы конфессиядан тыс сенушілердің өсуі, г) жас және орта буын арасында жаңа ғасыр діндерінің (ғұрыптар, нео-бағдарлық тәжірибелер және т.б.) танымалдығы, в) квази-діндерді емдік ғұрыптар, сауда және қаржы пирамидалары форматында нығайту және т. б. арқылы діни көріністі визуалды және статистикалық қайта форматтау.);

- дінге бейілділіктің түрі мен сипатына, күнделікті діни тәжірибелерге, діни күнтізбе бойынша өмір салтына және басқа да маркерлерге байланысты дүниетанымдық діл құрылымының өзгеруі;

- атеистік (құдайға сенбейтін) отандастар санының негізінен орта және аға буын өкілдері арасында кеңеюі.

Дәстүрлі емес діни және квази-діни құрылымдарға көшу нәтижесінде қоғамның мәдени, идеологиялық, дүниетанымдық атмосферасы балалардың, жасөспірімдердің, әйелдердің әлеуметтену арналарын айтарлықтай өзгертеді және балама идеологияларды ұстанушылар санының көбеюіне әкеледі.

Дәстүрлі діни институттардың серпіні, белсенді прозелитизм (басқа дінге өткендер) тәжірибесінің жеткіліксіздігі; діни сауаттылық деңгейінің төмендігі және халықтың дінтану біліксіздігі сияқты факторлар; түбегейлік биліктің сыбайластығы мен қоғамның азғындығына қарсы сенім мен әділеттілік үшін күрес ретінде романтикалық тұрғыдан қабылдаудың белгілі бір шеңберлерінде өрістету; дін саласындағы іс жүзінде пәрменді және дәйекті, сарабдал мемлекеттік саясаттың күш-жігерінің жеткіліксіздігі; экстремистік бағыттағы бірқатар діни бірлестіктерге заңнамалық тыйым салудың болмауы радикализмнің ұйымдасқан қылмыспен ұштасуы және діни-дәлелді радикалды қоғамдастықтарды желілік қағидат бойынша ұйымдастыру шындыққа айналуына ықпал етеді. Сұхбаткерлердің басым бөлігі дінге Қазақстанда радикализм мен агрессивтіліктің, қоғамдағы қақтығыстардың пайда болу көзін көрмесе де, 40%- дан астамы діни төзімсіздік негізінде радикализмнен қауіптенеді, сұхбаткерлердің үштен екісінен астамы жаңа (дәстүрлі емес) діни ағымдарға қатысты теріс немесе сақтық танытады.

Дәстүрлі емес діни институттар мен тәжірибелерді отырғызу мәнмәтініндегі елдік ахуалдың жай-күйі мен дамуы халықаралық

міндеттерін тұрақты бақылаудың, діни сенім құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қадағалау форматында жыл сайынғы баяндамаларды жасаудың нысанасы болып табылады және саяси шешімдер қабылдауға ықпал ету тетігі болып табылады.

Дінге және діни үдеріске қатысты салмақталған және бір мәнді мемлекеттік саясат болмаған жағдайда, діндендіру үдерісінің қоғам/ топ/жеке адам өмірін жаңғыртуға немесе ескінің қалдығының әсері мәселесі бойынша пікірлер поляризациясы жүреді, зайырлылық/ діндарлық бірдейлік теңдестіріледі, бұл таяу келешек көрінісінде мемлекеттің зайырлылығын жоғалтудың неғұрлым ықтимал сценарийлерінің бірі болады.

Діндарлықтың әсерінің артуы жағдайында жаңғырту үдерістері динамизмге ие болмайды, зияткерлік мәдениеттің төмендеуі байқалады, әлеуметтік белсенділік төмендейді, бұл бәсекеге қабілеттілікке, ұтқырлыққа және адами капиталдың дамуына әкелмейтін ескінің қалдығының алғышарттары болып табылады.

Қоғамды дінді ұстануды тежеудің тиімді құралы жастарды әлеуметтендірудің тәжірибелік бағдарламалары болып табылады, олар оны қоғам мен жеке тұлға үшін өзекті іс-әрекетке: білім беру, еңбек, бос уақытты өткізуге тартуға бағытталған. Мемлекеттік-конфессиялық саясатта оның барлық деңгейлерінде Қазақстан негізінен өзінің ұлттық мүдделерін негізге алуға тиіс, содан кейін ғана осы саладағы өзге де елдік тәжірибені назарда ұстауға тиіс.

Қорытынды

Одан әрі зерттеушілік ізденіс зайырлы мемлекеттің мүмкіндіктері мен келешек көріністерін іске асыруды күрделі мәселелейді; қоғам өмірінің зайырлы және діни контенті теңгерімінің тұрақсыздығы тәуекелдерін төмендетеді; қазақстандықтардың дүниетанымдық мәдениетіне әсер етудің тәжірибелік құралдарының сұранысқа ие болуына сұрау салуды қалыптастырады; жастарға баса назар аудара отырып, халықты тиісінше әлеуметтендіру міндеттерін айқындауға ықпал етеді.

Діндендіруді зерттеудің ғылыми және тәжірибелік қажеттіліктері мемлекет соңғы жылдары діни үдеріске әсер ету мәселелеріндегі реттеуші рөлден бас тартатындығында және бұл тәсіл әлеуметтенудің үлгісі ретінде діни және квази-діни институттардың әсерін арттыруға, діни өмір салтын кеңейтуіне ықпал етеді.

Дін саласымен өзара іс-қимыл жасауға жауапты мемлекеттік органның тұрақты түрлендіруі жүргізіліп отырған саясаттың дәйектілігіне ықпал етпейді, демек, оның жүйелілігін қалыптастырмайды

және нәтижелілігін төмендетеді. Діни бірлестіктер мен мемлекеттік институттардың өзара іс-қимылы барынша рәсімделген, декларативтілікке (ресми түрде жариялауға) ұмтылған, аз анықталған. Мемлекет пен діндер арасындағы өзара қарым-қатынастарды құру стратегиясына мемлекет бастамашылық жасайды және оны діни бірлестіктер әрдайым қолдамайды (жүргізілген дайындық жұмыстарынан, сараптамалық талқылаулардан, қоғамдағы пікір-таластардан, ҚР Мәжілісіндегі таныстырылымнан кейін діни қызмет туралы заңнамаға өзгерістерді қабылдауды тоқтата тұру жағдайды айқындықпен айқындады).

Қазақстанда діндарлық түпкілікті нәтиженің белгісіздігінің жоғары дәрежесімен қалыптасады. Ислам дінтану үдерісінің құрылымында жетекші орын алады, бірақ ол өзінің егжей-тегжейлі ерекшелігінде зерттелмеген. Сондықтан Қазақстандағы исламның жіктелуін оның институттарының кейінгі жіктелу сипаттамасымен және діни менталитеттің қазіргі заманғы дүниетанымдық әр алуандығында ғана емес, сонымен қатар саяси ықпалдың өсуін ескере отырып, оның орнын ашумен кешенді зерттеу жүргізу қажет.

Қазақстандық қоғам дамуының қазіргі кезеңінің қажеттіліктері зайырлылықтың жаңғыртылған моделінде бейнеленуге тиіс, ол өз кезегінде діни өмір субъектілерінің бәтуаластығын табу және білдіру, ақаудың сызықтарын белгілеу үшін олардың мүдделерінің барлық әр алуандығын қамтуға тиіс. Тек осы алғышарттармен ғана ол зайырлы мемлекетті дамытудың мақсаттарына, құндылықтары мен мұраттарына сәйкес келеді, сенушілер мен сенбейтіндердің азаматтары мен мемлекеттің мүдделерін үйлестіруді қамтамасыз етеді. Мемлекеттің дін саласындағы саясатына қатысты базалық идеологемаларды қайта қарау талап етіледі, діни бірлестіктермен өзара қарым-қатынастардың құқықтық саласын мемлекеттік реттеуді жетілдіру қажет. Осы кезеңде дін саласындағы мемлекеттік ұстанымның идеологиялық ниеттерін елеулі түрде трлендіру және нақты жасалым арқылы зайырлылық тұжырымдамасын әзірлеу талап етіледі.

Менталитеттің бұзылуына байланысты тәуекелдерді мемлекеттік реттеу және алдын алу үшін, бәтуаластыққа қол жеткізу және сәйкес келмейтін дүниетанымдық ұстанымдарды үйлестіру үшін, қоғамның рухани-мәдени қауіпсіздігі тұжырымдамасын - жағдайды, тәуекелдерді, қауіптер мен мүмкіндіктерді талдаумен, іс жүзінде іске асырылуы және барлық өңірлердегі әртүрлі нысаналы топтардың мүдделерін ескеруі тиіс шараларды әзірлеуімен талап етіледі.

Дінтану үдерісін оның интегралдық сипаттамасын түсіну тұрғысынан зерттеу – мемлекеттің зайырлылық/діндарлық вектор-

ларындағы бағыттылықты, серпінін, даму трендтерін көрсетеді және адами капиталдың түрлендіру ерекшеліктерін көрсетеді. Өзгермелі және болжанбайтын діни ахуалға бақылау жасай отырып, діни және зайырлы дүниетаным үрдістерін зерделей отырып, конфессиялық және конфессиядан тыс дінділікті өлшей отырып, діни конверсия үрдістерімен және басқа да үдерістердің сипаттамаларымен ұзақ мерзімді пәнаралық зерттеулер тұрақты болуға тиіс.

Басқарушылық қызмет үдерісінде стратегиялық мақсаттар мен тактикалық міндеттердің өзара байланысын өлшеу, дүниетанымдық мәдениеттің қалыптасу, даму, жұмыс істеу үдерістерінің сабақтастық, ұзақтық, эволюция және сабақтастық қасиеттері бар екенін түсінуден бастау керек.

Діндендіру үдерісінің қазақстандық моделін қайта құру үшін әлеуметтік статистика немесе есепке алу құралдарымен қайта жаңартылмайтын, бірақ ғылыми зерттеулерде қайта жаңғыртылатын діни әр алуандылықты картографиялау қажет. Діндендірудің пәнаралық іргелі және қолданбалы зерттеулерді күшейту қажет.

Зерттеулерді қаржыландыру көзі

Зерттеу Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитетінің қаржыландыруы аясында жүргізілді (№АР09259797 грант «Қазақстандағы діндендіру үдерістері: ерекшелігі, үрдістері, қоғамның тұрақтылығы мен тұрақты дамуына институционалдық әсер ету (пәнаралық талдау)»).

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Stark R. Secularization, R.I.P. Sociology of Religion // Ibid. – P. 251-253.
2. Узланер Д. Картография постсекулярного URL:// <http://www.strana-oz.ru/2013/1/kartografiya-postsekulyarnogo>, 2013-1.
3. Кырлежев А. Постсекулярное: краткая интерпретация // Логос № 3 (82) 2011. С. 100-106.
4. Белова Т.П. О парадоксах постсекулярного общества // Социология религии в обществе Позднего Модерна (памяти Ю.Ю.Синелиной): материалы Третьей Международной научной конференции, НИУ «БелГУ», Белгород, 2013. – 460с. – С.36-40.
5. Карпов В. Концептуальные основы теории десекуляризации // Государство, религия, Церковь в России и за рубежом. 2012. № 1 (30). С. 136.

6. Хабермас Ю. Постсекулярное общество - что это? Часть 1 // Российская философская газета. Апрель 2008. № 4 (18).
7. Casanova J. Rethinking Secularization: Global Comparative Perspective. *The Hedbehog Review*, vol.8, nos.1-2(Spring/Summer 2006). Pp.7-22.
8. Kuru, A., (2007). «Passive and Assertive Secularism. Historical Conditions, Ideological Struggles and State Policies towards Religion», *World Politics*, vol. 59, no. 4 (2007): 568-594.
9. Кырлежев А. Секуляризм и постсекуляризм в России и в мире // *Отечественные записки*. № 1 (52), 2013. URL://<http://www.strana-oz.ru/2013/1/sekulyarizm-i-postsekulyarizm-v-rossii-i-v-mire>
10. Хабермас Ю. Между натурализмом и религией. Философские статьи. – Пер. с нем. М.: Весь мир. – 2011. – 336 с. ISBN 078-5-7777-0386-6/
11. Белова Т.П. О парадоксах постсекулярного общества // *Социология религии в обществе Позднего Модерна (памяти Ю.Ю.Синелиной): мат. третьей межд. науч. конф.* – Белгород: НИУ «БелГУ», 2013. – 460с. – С.36-40.
12. Синелина Ю. Ю. Концепции секуляризации в социологической теории. – М.: ИСПИ РАН, 2009. – 120 с.
13. Talcott Parsons. *The Concept of Society: The Components and Their Interrelations*. In: T.Parsons. *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1966, p.5-29.
14. Бергер П. Религия и проблема убедительности, перевод //Berger P. *The Social Reality of Religion*. London: Faber, 1967. P.127-154. //magazines.russ.ru/nz/2003/6/berger.html
15. Taylor Ch. *A Secular Age*. Harvard University Press, 2007. – 874 p.
16. Durkheim E. *Les formes e elementaries de la vie religieuse*. P.,1960. – 647 p.
17. Гирц К. Путь и случай: Жизнь в науке //<http://magazines.russ.ru/nlo/2004/70/gi3>
18. «Духовные аспекты формирования религиозной идентичности народа великой степи» в рамках реализации идеи концепта «Рухани жаңғыру» // Сб. материалов межд. науч.-практ. конф. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2019. – 600 с.
19. Жусипбек Г. Светскость и религия: некоторые стереотипы 10.07.2015 // <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1436511180>
20. Байдаров Е. Исламизация государств Центральной Азии: философско-политологический анализ // 21 ВЕК. – 2013. – № 4. URL:// http://www.intelros.ru/pdf/21_vek/2013_4/6.yerkin_baydarov_21vek_04_2013.pdf
21. Knysh, A., Baitenova, N., Nurshanov, A., Pardabekov, D. The role of religious literacy in counteracting new islamist movements in Kazakhstan // *Central Asia and the Caucasus*. – 2019. – Vol. 20, Issue № 1. – P. 88-97.
22. Исмагамбетова З.Н., Карабаева А.Г. Роль образовательных стратегий в формировании толерантного мировоззрения и поведения // *Вестник КазНУ. Серия «Философия». Серия «Культурология». Серия «Политология»*. – 2014. – №2 (47). – С.12-22.

-
23. Молодежь и религия: дилемма выбора // <http://agkipr.kz/archives/158>
 24. Джуманова Г.Ж. Вопросы реабилитации и адаптации сторонников радикальных религиозных течений: казахстанский опыт // Опыт дерадикализации и ресоциализации приверженцев экстремистских и террористических идеологий: Сб. трудов межд. науч.-практ. конф. – Казань: Академия наук Республики Татарстан, 2018. – 368 с. – С. 150-158.
 25. Шаповал Ю.В. Влияние модернизационных процессов на трансформацию религиозных повседневных практик // Антропология нравственности: дискурсы и повседневные практики в современном Казахстане. Учебно-методическое пособие. – Астана, 2015 (в соавторстве с Медеуовой К., Толгамбаевой Д., Сандыбаевой У., Сурагановой З., Мельниковым Д., Камаровой Р.) – С. 15-23.
 26. Религиозные конверсии в постсекулярном обществе (опыт феноменологической реконструкции). Коллективная монография / Под общ.ред. А.Х. Бижанова – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения КН МОН РК, 2017. – 431 с.
 27. Косиченко А.Г. Светскость государства. Казахские реалии и мировой опыт. // *KazIslam*, 29/09/2014/
 28. Дунаев В.Ю. Идеино-мировоззренческие основы государственно-конфессиональных отношений // *Известия НАН РК* – 2013 - №6 – С.75 – 82.
 29. Шаповал Ю.В. Взаимодействие религиозных и либерально-демократических ценностей в современном мире. – Алматы: Искандер, 2009. – 388с.
 30. Рейтинг стран по уровню религиозности // [URL://https://nonews.co/directory/lists/countries/religiousness](https://nonews.co/directory/lists/countries/religiousness)
 31. Markus Dreßler. Modes of Religionization: A Constructivist Approach to Secularity. Working Paper Series of the HCAS “Multiple Secularities – Beyond the West, Beyond Modernities” 7, Leipzig, February 2019. [URL://https://www.multiplesecularities.de/media/wps7_dressler_religionization.pdf](https://www.multiplesecularities.de/media/wps7_dressler_religionization.pdf).

REFERENCES:

1. Stark R. Secularization, R.I.P. *Sociology of Religion* // *Ibid.* – P. 251-253.
2. Uzlaner D. Kartografija postsekularnogo [Postsecular cartography] // <http://www.strana-oz.ru/2013/1/kartografiya-postsekularnogo>, 2013-1.
3. Kyrlezhev A. Postsekularnoe: kratkaja interpretacija [Postsecular: a concise interpretation] // *Logos* № 3 (82) 2011. S. 100-106.
4. Belova T.P. O paradoksah postsekularnogo obshhestva [On the paradoxes of post-secular society] // *Sociologija religii v obshhestve Pozdnego Moderna (pamjati Ju.Ju.Sinelinoj): materialy Tret'ej Mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii, NIU «BelGU», Belgorod*, 2013. – 460s. – S.36-40.
5. Karpov V. Konceptual'nye osnovy teorii desekularizacii [Conceptual foundations of the theory of desecularization] // *Gosudarstvo, religija, Cerkov' v Rossii i za rubezhom*. 2012. № 1 (30). S. 136.

6. Habermas Ju. Postsekuljarnoe obshhestvo - chto jeto? [Post-secular society – what is it?] Chast' 1 // Rossijskaja filosofskaja gazeta. Aprel' 2008. № 4 (18).
7. Casanova J. Rethinking Secularization: Global Comparative Perspective. The Hedbehog Review, vol.8, nos.1-2(Spring/Summer 2006). Pp.7-22.
8. Kuru, A., (2007). «Passive and Assertive Secularism. Historical Conditions, Ideological Struggles and State Policies towards Religion», World Politics, vol. 59, no. 4 (2007): 568-594.
9. Kyrlezhev A. Sekularizm i postsekularizm v Rossii i v mire [Secularism and Post-secularism in Russia and in the World] // Otechestvennye zapiski. № 1 (52), 2013. URL://http://www.strana-oz.ru/2013/1/sekulyarizm-i-postsekulyarizm-v-rossii-i-v-mire
10. Habermas Ju. Mezhdz naturalizmom i religiej. Filosofskie stat'i [Between naturalism and religion. Philosophical articles] – Per. s nem. M.: Ves' mir. – 2011. – 336 s. ISBN 078-5-7777-0386-6/
11. Belova T.P. O paradokсах postsekuljarnogo obshhestva [On the paradoxes of post-secular society] // Sociologija religii v obshhestve Pozdnego Moderna (pamjati Ju.Ju.Sinelinov): mat. tret'ej mezhd. nauch. konf. – Belgorod: NIU «BelGU», 2013. – 460s. – S.36-40.
12. Sinelina Ju. Ju. Konceptii sekularizacii v sociologicheskoj teorii [Secularization Concepts in Sociological Theory] – M.: ISPI RAN, 2009. – 120 s.
13. Talcott Parsons. The Concept of Society: The Components and Their Interrelations. In: T.Parsons. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. Englewood Cliffs (NJ): Prentice-Hall, 1966, p.5-29.
14. Berger P. Religija i problema ubeditel'nosti, perevod [Religion and the of persuasiveness, Translation] // Berger P. The Social Reality of Religion. London: Faber, 1967. P.127-154. URL://http://www.magazines.russ.ru/nz/2003/6/berger.html
15. Taylor Ch. A Secular Age. Harvard University Press, 2007. – 874 p.
16. Durkheim E. Les formes e elementaries de la vie religieuse. P.,1960. – 647 p.
17. Girc K. Put' i sluchaj: Zhizn' v nauke [Path and Case: Life in Science] //http://magazines.russ.ru/nlo/2004/70/gi3
18. «Duhovnye aspekty formirovanija religioznoj identichnosti naroda velikoj stepi» v ramkah realizacii idei koncepta «Ruhani zhangiru» [“Spiritual aspects of the people of the Great Steppe” in the framework of the implementation of the idea of the concept “Rukhani zhangiru”] // Sb. materialov mezhd. nauch.-prakt. konf. – Almaty: IFPR KN MON RK, 2019. – 600 s.
19. Zhusipbek G. Svetskost' i religija: nekotorye stereotypy [Secularism and religion: some stereotypes] 10.07.2015 // http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1436511180
20. Bajdarov E. Islamizacija gosudarstv Central'noj Azii: filosofsko-politologicheskij analiz [Islamization of the Central Asian States: Philosophical and Political Analysis] // 21 VEK. – 2013. – № 4. // URL://http://www.intelros.ru/pdf/21_vek/2013_4/6.yerkin_bajdarov_21vek_04_2013.pdf

-
21. Knysh, A., Baitenova, N., Nurshanov, A., Pardabekov, D. The role of religious literacy in counteracting new islamist movements in Kazakhstan // *Central Asia and the Caucasus*. – 2019. – Vol. 20, Issue № 1. – P. 88-97.
22. Ismagambetova Z.N., Karabaeva A.G. Rol' obrazovatel'nyh strategij v formirovanii tolerantnogo mirovozzrenija i povedenija [The role of educational strategies in the formation of a tolerant worldview and behavior] // *Vestnik KazNU. Serija «Filosofija». Serija «Kul'turologija». Serija «Politologija»*. – 2014. – №2 (47). – S.12-22.
23. Molodezh' i religija: dilemma vybora [Youth and Religion: The Dilemma of Choice] URL://<http://agkipr.kz/archives/158>
24. Dzhumanova G.Zh. Voprosy rehabilitacii i adaptacii storonnikov radikal'nyh religioznych techenij: kazhastanskij opyt [Issues of rehabilitation and adaptation of supporters of radical religious movements: Kazakhstani experience] // *Opyt deradikalizacii i resocializacii priverzhencev jekstremistskikh i terroristicheskikh ideologij: Sb. trudov mezhd. nauch.-prakt. konf.* – Kazan': Akademiya nauk Respubliki Tatarstan, 2018. – 368 s. – S. 150-158.
25. Shapoval Ju.V. Vlijanie modernizacionnyh processov na transformaciju religioznyh povsednevnyh praktik [Influence of modernization processes on the transformation of religious everyday practices] // *Antropologija npravstvennosti: diskursy i povsednevnye praktiki v sovremennom Kazahstane. Uchebno-metodicheskoe posobie*. – Astana, 2015 (v soavtorstve s Medeuovoj K., Tolgambaevoj D., Sandybaevoj U., Suraganovoj Z., Mel'nikovym D., Kamarovoj R.) – S. 15-23.
26. Religioznye konversii v postsekuljarnom obshhestve (opyt fenomenologicheskoy rekonstrukcii) [Religious conversions in a post-secular society (the experience of phenomenological reconstruction)]. Kollektivnaja monografija / Pod obshh.red. A.H. Bizhanova – Almaty: Institut filosofii, politologii i religiovedenija KN MON RK, 2017. – 431 s.
27. Kosichenko A.G. Svetskost' gosudarstva. Kazhastanskije realii i mirovoj opyt [The secularity of the state. Kazakhstani realities and world experience]. // *KazIslam*, 29/09/2014/
28. Dunaev V.Ju. Idejno-mirovozzrencheskie osnovy gosudarstvenno-konfessional'nyh otnoshenij [Ideological and worldview foundations of state-confessional relations] // *Izvestija NAN RK* – 2013 - №6 – S.75 – 82.
29. Shapoval Ju.V. Vzaimodejstvie religioznyh i liberal'no-demokraticheskikh cennostej v sovremennom mire [The interaction of religious and liberal-democratic values in the modern world]. – Almaty: Iskander, 2009. – 388s.
30. Rejting stran po urovnju religioznosti [Ranking of countries by level of religiosity] URL:// <https://nonews.co/directory/lists/countries/religiousness>
31. Markus Dreßler. Modes of Religionization: A Constructivist Approach to Secularity. Working Paper Series of the HCAS "Multiple Secularities – Beyond the West, Beyond Modernities" 7, Leipzig, February 2019. URL://https://www.multiplesecularities.de/media/wps7_dressler_religionization.pdf.